

UDK 811.163.42'282

(497.5)(210Tuškani)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 3. III. 2020.

Prihvaćen za tisak 10. VI. 2020.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.46.1.10>

Matija Mužek

matija.muzek.poslovni@gmail.com

FONOLOŠKI OPIS GOVORA TUŠKANĀ

U radu se opisuje fonologija govora Tuškana. Govor Tuškana primjer je rubnog prigorskog kajkavskog govora kakav dosada nije bio opisan, blizak govoru Ozlja, ali s ekavskim odrazom jata. Opisuju se vokalizam, konsonantizam i prozodija tuškanskog govora s osvrtom na susjedne govore. Posebna je pozornost posvećena vokalizmu i prozodiji. U vokalizmu govor Tuškana pokazuje prijelazne osobine koje govor Ozlja povezuju s govorom Prodindola. U prozodiji govor Tuškana pokazuje velike sličnosti s govorom Ozlja, koje ukazuju na to da su oba govora nesumnjivo starinački, izvorni kajkavski govori, iako posjeduju određene prijelazne osobine.

1. Uvod

1.1. Dosadašnja istraživanja

O govoru Tuškana i susjednih sela¹ dosad se malo pisalo. Ivan Brabec daje nekoliko podataka iz Tuškana u svojem radu *Sjeveroistočni akavci* (Brabec 1966). O govoru susjednog Draganića pisali su Pavle Ivić u radu *Procesi rasteryenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima* (Ivić 1968) te Božidar Finka i Antun Šojat u radu *Karlovački govor* (Finka i Šojat 1973). Govorom pak susjednog Mahićna bavili su se Mate Kapović u radu *Historical development of adjective accentuation in Croatian* (Kapović 2011b) i Marina Marinković u sklopu projekta *Govori karlovačkog područja* (Božić i Marinković 2015). Nešto je o govo-

¹ Tuškani su smješteni otprilike na pola puta između Karlovca i Ozlja, nekoliko kilometara istočno od glavne ceste koja povezuje ta dva grada i nekoliko kilometara istočno od rijeke Kupe.

ru Tuškana i susjednih sela pisao i Stjepko Težak u nizu svojih radova, od kojih su najvažniji *Akcenatski odnosi u luku rijeke Kupe i u podžumberačkom kraju* (Težak 1982) i *Ozaljski govor* (Težak 1981b).

Ovo je prvi rad pisan s namjerom da ponudi detaljan opis govora Tuškana smještajući ga u kontekst susjednih govora. Budući da je postojeća literatura o tim govorima, iako vrijedna, vrlo oskudna, podatke smo u najvećoj mjeri prikupili vlastitim istraživanjem. Osim Tuškana, posjetili smo i susjedna sela Mahično i Lug te nešto udaljenija sela Trg i Lazinu, a usput smo skupili i nešto podataka iz drugih sela ozaljskog i draganičkog kraja.

1.2. Sociolingvistički položaj

Govor Tuškana kakav je ovdje opisan u lošem je sociolingvističkom položaju jer se više ne prenosi na nove generacije. Jedino najstariji govornici, rođeni 30-ih godina, govore isključivo tuškanski. Već oni rođeni 50-ih govore i tuškanski i karlovački² te u njihovu govoru ima dosta interferencija između tih dvaju idioma. Među onima rođenima 70-ih, a još i više među onima rođenima 90-ih, već ima govornika koji govore isključivo karlovački, a tuškanski samo pasivno poznaju. Današnja djeca tuškanski poznaju uglavnom kao govor svojih baka i djedova, tek katkad kao govor oca i majke. Stanje je u Mahičnu još gore nego u Tuškanima: tamo više nema govornika koji govore isključivo mahičanski i čiji govor ne pokazuje interferencije s karlovačkim. U drugim je pak selima, udaljenijima od grada, stanje nešto bolje: tamo ima i mlađih govornika koji se radije služe govorom svojeg sela nego karlovačkim.

1.3. Klasifikacija

Govor Tuškana pripada prigorskom (plješivičkoprigorskom, plješivičko-ozaljskom) dijalektu kajkavskog narječja. Dva su najbolje dokumentirana govora tog dijalekta govor Prodindola, koji je opisao Vatroslav Rožić (Rožić 1893/1894), i govor Ozlja, koji je opisao Stjepko Težak (Težak 1981b). Oni su jedan od drugo-

² Idiom koji ovdje nazivamo karlovačkim, usvojen tijekom školovanja i rada u Karlovcu, nije identičan karlovačkom govoru kakav govore rođeni Karlovčani: u njemu se mogu javiti i osobine preuzete iz tuškanskog govora, osobito u fonetici. Ipak, smatramo da je opravdano zvati ga karlovačkim jer upravo je iz Karlovca taj govor prodro u okolna sela, izvorno kao koine, a onda i kao materinski jezik, makar pritom nije ostao identičan izvornom govoru grada.

ga poprilično različiti. Dok se govor Prodindola unatoč atipičnim i prijelaznim osobinama (npr. razlikovanje glasova *č* i *ć*, izostanak jednačenja jata i poluglasa) uglavnom bez rezerve smatra pravim kajkavskim, to nije tako s govorom Ozlja, koji posjeduje još više prijelaznih i neuobičajenih osobina nego ovaj prvi (npr. ikavsko-ekavski odraz jata). Sam je Težak često ukazivao na razlike između govora Ozlja i njegovih istočnih, kajkavskih susjeda i, naprotiv, na sličnosti koje on pokazuje sa svojim zapadnim, čakavskim susjedima. Ukazivao je i na postojanje dijalektnog kontinuuma između kajkavštine i čakavštine u luku rijeke Kupe te na apsurdnost pokušaja da se u tom kontinuumu precizno utvrdi granica između tih dvaju narječja.³

Proučavajući taj dijalektni kontinuum, Težak se usredotočio na veze govora Ozlja s čakavštinom, zbog čega se može steći dojam da između tog govora i kajkavštine postoji velik jaz. No to nije tako: Težak također spominje i govore koji govor Ozlja povezuju s kajkavštinom. To su govori Trga, Polja, Mirkopolja i Zorkovca, koji se u vrlo velikom broju osobina podudaraju s govorom Ozlja, ali za razliku od njega imaju ekavski odraz jata (Težak 1981b: 208). Isto vrijedi i za govor Tuškana i njemu identične govore Gorščaka, Vukodera i Zagraja te danas napuštenih Šebreka i Konjkovskog.⁴ Ti govori premošćuju spomenuti jaz između govora Ozlja i kajkavštine. Zapravo, unatoč razlici u odrazu jata, govor ikavsko-ekavskih sela u okolici Ozlja toliko je sličan govoru upravo spomenutih ekavskih sela da je posve nevjerojatno da bi jedan od njih mogao biti starinački, pravi kajkavski, a drugi doseljenički, pokajkavljeni čakavski. Iako po mnogočemu ni jedni ni drugi nisu tipični kajkavski govori, u njima ipak prevladavaju kajkavske osobine. To se osobito odnosi na akcentuaciju, koja izgleda upravo onako kako bi se očekivalo da će izgledati akcentuacija rubnih kajkavskih govora, a nipošto onako kako bi se očekivalo da će izgledati akcentuacija pokajkavljenih čakavskih govora.⁵ Oba govora moraju biti starinački, pravi kajkavski govori. Treba

³ Vidi Težak 1981b: 421–427, Težak 1981a, Težak 1982 i Težak 1997.

⁴ Stanovnici Šebreka uglavnom su se preselili u Tuškane, a stanovnici Konjkovskog većinom u Gorščake.

⁵ Valja napomenuti da nema cijeli ozaljski govor jednaku akcentuaciju. Težak (1981b: 207–208) dijeli ozaljski govor na tri varijante, podbrešku, požunsku i podgrajsku, upravo prema razlikama u akcentuaciji. Podbreška i požunska varijanta imaju neocirkumfleksno duljenje u gotovo svim kajkavskim kategorijama, uključujući i GPR ž. jd. (*opāla, pītala* < *pītāla), dok u podgrajskoj varijanti on izostaje u GPR ž. jd. (*opāla, pītala*), a možda i u nekoj od drugih kategorija. Nije jasno u kojim kategorijama i u kojoj mjeri ono tamo izostaje jer u radu *Ozaljski govor* (Težak 1981b: 281) Težak kaže da je s iznimkom GPR ž. jd. „kajkavska metatonija” jednako česta u svim trima varijantama ozaljskog govora, dok u radu *Akcentatski odnosi u luku rijeke Kupe i u podžumberačkom kraju* (Težak 1982: 295) tome proturiječi i kaže da je granica „kajkavske

istražiti jesu li čakavske osobine poput ikavsko-ekavskog odraza jata koje se javljaju u nekima od njih rezultat kontakta s čakavcima doseljenima nakon migracija izazvanih turskim provalama ili možda ostatak starog dijalektnog kontinuumu između kajkavštine i čakavštine koji je postojao još i prije tih migracija.

Usporedimo sada govore sela najbližih Tuškanima. Kao što smo već rekli, govori susjednih Gorščaka, Vukodera i Zagraja identični su govoru Tuškana, a govori nešto daljih Zorkovca, Polja, Mirkopolja i Trga njemu vrlo slični. Na zapadu je govor Mahićna: ikavsko-ekavski, prijelazni govor vrlo sličan ozaljskomu, ali u usporedbi s njime s mnogo nedosljednijim neocirkumfleksnim duljenjem.⁶ Ukoliko je govor Tuškana sličan ozaljskomu, utoliko je sličan i mahićanskomu: osim po odrazu jata i akcentuaciji, ta se dva govora podudaraju u većini osobina. Na istoku je pak govor Draganića: ekavski, „klasični prigorski” govor sličan prodindolskomu. U čemu se govor Ozlja razlikuje od govora Prodindola, u tome se obično i tuškanski razlikuje od draganičkoga. Ipak, budući da su Tuškani i Draganić ipak smješteni bliže jedni drugima nego Prodindol i Ozalj, u nekim se osobinama oni naprotiv podudaraju. To je najlakše prikazati u tablici (v. tablicu 1.). Draganićki su primjeri iz Luga, draganičkog sela najbližeg Tuškanima.

Tablica 1. Najvažnije razlike između ozaljskog i prodindolskog tipa prigorskih govora

	Tuškan (ozaljski tip)	Lug ⁷ (prodindolski tip)
1. odraz neoakuta	sûša	sûša/sûša (u Prodindolu sûša ⁸)
2. rezultat retrakcije na dužinu	glâva, vîno	glâva, vîni
3. rezultat retrakcije na kraćinu	vôda, žëna	vôda, žëna

metatonije” u GPR ž. jd. ujedno i „granica uopće dosljednog provođenja kajkavske metatonije”. To nije nebitno jer ako je u podgrajskoj varijanti ozaljskog govora neocirkumfleksno duljenje nedosljedno, onda bi se ona po tome bitno razlikovala od akcentuacije drugih dviju varijanti tog govora. Dok je akcentuacija podbreške i požunske varijante gotovo identična akcentuaciji govora Tuškana, dakle kajkavska, akcentuacija podgrajske varijante mogla bi biti sličnija akcentuaciji govora Mahićna, dakle prijelazna kajkavsko-čakavska.

⁶ Kao što je rečeno, to se odnosi na podbrešku i požunsku varijantu ozaljskog govora, podgrajska varijanta tog govora mogla bi imati akcentuaciju sličnu mahićanskoj. Prema dosada prikupljenim podatcima nije moguće odgovoriti na pitanje je li neocirkumfleksno duljenje u govoru Mahićna nekad bilo češće ili rjeđe.

⁷ Autorovi podatci.

⁸ Rožić 1893 I: 131.

4. neocirkumfleks u GPR tipa *posěklъ ⁹	posěkal (u Ozlju posīkəl ¹⁰)	posěkal
5. odraz općeslavenskih *zdj i *žž	grōđę, mōđęni	grōžę/grōžę, mōđęni (u Prodindolu grōže, možāni ¹¹)
6. odraz jata	bęlo mlęko (u Ozlju bęlo mlīko)	bęlo/bęlo mlęko
7. promjena <i>o > ę</i>	stōl [stōl]	stęl

Pogledajmo sada po kojim se osobinama govori Tuškana i Luga udaljavaju od govora Ozlja odnosno Prodindola i po kojim se približavaju jedan drugomu. Govor Luga ne čuva neoakut redovito, poput govora Prodindola, nego se on fakultativno gubi: isti se primjer može izgovoriti i s neoakutom i s dugosilaznim naglaskom. Po tome je on prijelazan prema govoru Ozlja. Također, govor Luga ne pojednostavljuje suglasničku skupinu *žđ < osl. *zdj, *žž uvijek u *ž*, kao govor Prodindola, nego ponekad u *ž* a ponekad u *đ*. Odraz *đ* redovito se javlja u govoru Tuškana i Ozlja. Tuškanski pak govor nema ikavsko-ekavski odraz jata kao ozaljski, nego ekavski, poput luškog i prodindolskog. Također, tuškanski je govor pretrpio stapanje nenaglašenog *ę* s *i* kao luški i prodindolski (Tuškani *dęteę* – G jd. *ditęta, dęca* – G jd. *dicę*, Lug *mędvit* – G jd. *mędvęda, sęni* ‘sijeno’ – *sińik* ‘sjenik’). Osim toga, iako se promjena *o > ę* koja se javlja u Lugu i Prodindolu u Tuškanima ne javlja kao takva, javlja se njezin začetak, centralizacija vokala *o*, više o tome dalje u tekstu. Promjena *o > ę* zasigurno se odvila preko međufaze *σ* (*o > σ > ę*), a ta međufaza i danas postoji u Tuškanima.

⁹ Naglasak u GPR tipa *posěklъ katkad se pogrešno interpretira. Po njemu se, naime, razlikuju Ivšičeve četiri skupine kajkavskih govora, a izostanak neocirkumfleksnog duljenja u toj kategoriji karakterizira Ivšičevu drugu skupinu, pokajkavljene čakavske govore. Treba li zato na osnovi naglaska posěkal/posīkal govore ozaljskog tipa svrstati u Ivšičevu drugu skupinu i pomisliti da su pokajkavljeni čakavski govori? Naravno da ne. Naime, izostanak neocirkumfleksnog duljenja u GPR tipa *posěklъ ne karakterizira Ivšičevu drugu skupinu sam po sebi, nego kao ogledni primjer izostanka neocirkumfleksnog duljenja u većem broju kategorija. Budući da u većini govora ozaljskog tipa, s iznimkom mahićanskog govora i možda podgrajske varijante ozaljskog govora, neocirkumfleks izostaje praktički samo u GPR tipa *posěklъ, dok se u gotovo svim drugim kategorijama redovito javlja, te govore bez sumnje treba svrstati u Ivšičevu prvu skupinu. Govor Mahićna, a možda i podgrajsku varijantu ozaljskog govora, naprotiv, možemo svrstati u Ivšičevu drugu skupinu.

¹⁰ Težak 1981b: 243.

¹¹ Rožić 1893 I: 88.

Karta 1. Najvažnije izoglose na području Tuškana i susjednih sela

Legenda:

- sivo: granica ozaljskog i prodindolskog tipa prigorских govora (sjeverozapadno – ozaljski tip,¹² sjeveroistočno – prodindolski tip¹³)
- crveno: neoakut (sjeveroistočno od kraće crte – u potpunosti sačuvan, između dviju crta – u jednosmjernoj opoziciji s cirkumfleksom, jugozapadno od duže crte – u potpunosti izgubljen)
- zeleno: odraz jata (istočno – ekavski, zapadno – ikavsko-ekavski)
- plavo: neocirkumfleks (istočno – dosljedan, u svim ili gotovo svim kajkavskim kategorijama, zapadno – nedosljedan, samo u nekim kajkavskim kategorijama).

¹² Ima duljenja pri retrakciji, nema promjene $o > e$, nema neocirkumfleksa u *posěklъ.

¹³ Nema duljenja pri retrakciji, ima promjene $o > e$, ima neocirkumfleksa u *posěklъ.

2. Vokalizam

Vokalizam tuškanskog govora vrlo je složen i nemoguće ga je sagledati odvojeno od prozodije.

Naime, distribucija pojedinih vokala ograničena je prozodijom. Ukupno se javlja osam vokala, *i, ɛ, ɛ̃, ə, a, ɔ, o* i *u*, od kojih pod kratkosilaznim naglaskom dolaze *i, ɛ, ɛ̃, ə, a, o* i *u*, pod dugosilaznim *i, ɛ, ɔ, o* i *u*, pod dugouzlaznim *i, ɛ, ɛ̃, a, ɔ, o* i *u*, a u nenaglašenom slogu *i, ɛ, a, (o)*¹⁴ i *u* (v. tablicu 2.).

Tablica 2. Tuškanski vokali

	prednji	centralni	stražnji
visoki	<i>i</i>		<i>u</i>
srednji	<i>ɛ</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
niski	<i>ɛ̃</i>	<i>a</i>	<i>ɔ</i>

Koliko god ovaj sustav vokala bio složen, nastao je nizom jednostavnih glasovnih promjena. Zato ćemo ga najbolje razumjeti ako ga prvo sagledamo iz dijakronijske perspektive, a tek zatim iz sinkronijske.

2.1. Podrijetlo tuškanskog sustava vokala

Povijesni razvoj tuškanskog sustava vokala možemo podijeliti u dvije faze: prvu, u kojoj je razvoj vokala više-manje neovisan o prozodiji, i drugu, u kojoj je on pak usko povezan s njom.

U prvoj fazi nastao je tuškanski polazišni sustav koji se sastojao od sedam vokala: *i (< osl. *i, *y), *ɛ (< osl. *ě), *ɛ̃ (< osl. *e, *ɛ), *ə (< osl. *ь, *ѣ), *a (< osl. *a), *o (< osl. *o) i *u (< osl. *u, *q, *j). Dugi *ā vjerojatno se vrlo rano stopio s dugim *ā,¹⁵ čime je kratki *ə ostao bez svojeg dugog parnjaka. Također, opće-

¹⁴ Nenaglašeni *o* nedosljedno se stapa s nenaglašenim *u*, više o tome dalje u tekstu.

¹⁵ Ova je promjena vjerojatno vrlo stara jer je nalazimo u velikom broju zapadnojužnoslavenskih govora: u krčkom i creskom čakavskom, u slovenskom, u goranskom i prigorskom kajkavskom (Galić i Lisac 2017: 131), čak i u ponekim kajkavskim govorima koji inače stapaju šva s jatom, na primjer u zagorskoj Gornjoj Konjščini (Gudek 2013: 9–10).

slavenski *q i *j zasigurno su se prvo stopili u zatvorenom *o, koji se tek kasnije stopio s vokalom *u.¹⁶

U drugoj je fazi taj polazišni sustav preoblikovan nizom promjena prikazanih u sljedećoj tablici:

Tablica 3. Kronološki prikaz razvoja tuškanskog sustava vokala

	promjena	primjeri
1.	*ē, *ā > *ē, *ā ≠ *ē, *ā ¹⁷	*blāgo > *blāgo *mēso > *mēso *pētā > *pētā ≠ *tētā *krātka > *krātka ≠ *slatka G jd. *dānā > dānā
2.	duljenje pri retrakciji, ¹⁸ novi produženi *ē, *ā ≠ stari dugi *ē, *ā, novi produženi *ō > novi produženi *ā ≠ stari dugi *ā ¹⁹	*tētā > *tēta ≠ *pētā > *pēta *slatka > *slátka ≠ *krātka > *krātka *dānās > *dónās > *dánās ≠ G jd. *dānā > *dāna
3.	kraćenje prednaglasnih dužina, pokraćeni *e, *a > *e, *a ²⁰	*skākāti > *skākati > *skakāti ≠ GPR m. jd. *skākakal *vēzāti > *vezāti > *vežāti ≠ GPR m. jd. *vézal
4.	nenaglašeni *e > *i	*čovək > *čovik ≠ G jd. *čovėka *óbet > *óbit ≠ G jd. *obėda

¹⁶ Stapanje zatvorenog *o s vokalom *u tuškanski govor dijeli s velikom većinom prigorskih govora. Od dosad istraženih govora, jedino se u govoru Domagovića i Petrovine još razlikuju vokali *o i *u (Galić i Lisac 2017: *passim*).

¹⁷ Ostali dugi vokali nastavili su se izgovarati jednako kao i njihovi kratki parnjaci: GPR m. jd. *šil = GPR m. jd. *pīl, *pēna = *šēno, *grōp = *drōp, GPR m. jd. *sūšil = *sūša.

¹⁸ Kratkosilazni naglasak pomaknuo se s ultime na penultimu i postao dugouzlaznim: *vīnō > *vīno*. Pri tom su se, jasno, kratki vokali produžili: *žēnā > *žēna*.

¹⁹ Ostali novi produženi vokali stopili su se s već postojećim starim dugim vokalima: *čistā > *čista = *glīstā > *glīsta, *dēcā > *dēca = *svēčā > *svēća, G jd. *košā > *kōša = G jd. *nōžā > *nóža, imp. 2. jd. *vudrī > *vúdri = N mn. *mūdri > *múdiri

²⁰ Ostali pokraćeni vokali također su se stopili s odgovarajućim kratkim vokalima: *pītāti > *pitāti, G jd. *Bēļēža > *Bēļėža, *mōrāti > *morāti, G jd. *sūsēda > *susėda*.

5.	*ē > *ē̄	*svēt ‘svet’ > *svēt = *svēt ‘svijet’ *pēta > *pēta = *dēca, ali G jd. *pētē > *pētē ≠ G jd. *dicē > *dicē GPR m. jd. *glédil > *glédil = GPR m. jd. *sédil, ali GPR m. mn. *ględēli ≠ GPR m. mn. *sidēli
6.	analoško vraćanje nenaglašenog *ē, analoški vraćeni nenaglašeni *ē > *ē̄	*óbit > *óbēt prema G jd. *obēda, onda *óbēt > *óbēt ≠ *čóvik koji ostaje nepromijenjen
7.	naglašeni *ə > *a osim u riječi <i>sət</i> ‘sad’ uz <i>sət</i> ²¹	*kät ‘kad’ > *kät ≠ *sät ~ *sät ‘sad’
8.	nenaglašeni *ə > *a, nenaglašeni *o > *u nedosljedno	*f̥bət ‘hrbat’ > <i>fbat</i> = <i>bogat</i> *dánəs > <i>danas</i> G jd. <i>čověka</i> [čověka] ~ [čuvěka], G jd. <i>obēda</i> [obēda] ~ [ubēda] prema G jd. <i>susēda</i> samo [susēda]

Objasnimo sada detaljnije neke od promjena prikazanih u prethodnoj tablici. Ostavimo li po strani kraćenje prednaglasnih dužina, koje ponešto komplicira cijelu priču, u razvoju od tuškanskog polazišnog sustava do današnjeg tuškanskog sustava vokala možemo razlikovati tri faze.

U prvoj fazi nastala je razlika u kvaliteti između dugih *ē i *ā, koji su se zatvorili u *ē̄ i *ā̄, te kratkih *ē i *a koji su ostali otvoreni. Između ostalih dugih i kratkih vokala nije nastala slična razlika u kvaliteti: dugi *ī, *ē̄, *ō i *ū nastavili su se izgovarati jednako kao kratki *i, *e, *o i *u. Dugi srednji *ē morao je neko vrijeme, do kraćenja prednaglasnih dužina, ostati različit od dugog zatvorenog *ē̄, no do danas se stopio s njime.

U drugoj fazi kratki su se vokali produžili pri retrakciji *ž̄nà > *žēna*. Tako su nastali novi produženi *ē̄ i *ā̄ koji su se razlikovali od starih dugih *ē i *ā̄ po kvaliteti te se nisu s njima stopili. Nasuprot tomu, novi produženi *ī, *ē̄, *ō i *ū nisu se razlikovali od starih dugih *ī, *ē̄, *ō i *ū po kvaliteti pa

²¹ Varijanta *sət* vjerojatno je vrlo mlada. Neki govornici govore isključivo *sət*, dok se *sət* javlja isključivo u kontekstu prebacivanja koda. Drugi govornici govore i *sət* i *sət*, treći pak samo *sət*. Obično je *sət* češći kod starijih, a *sət* kod mlađih govornika, no ima i starijih govornika koji preferiraju *sət* i mlađih koji još uvijek govore *sət*.

se s njima jesu stopili. Novi produženi *ǣ vjerojatno je neko vrijeme ostao različit od novog produženog *ā, no do danas se stopio s njime.

Budući da novi produženi *ĕ i *ā nastaju retrakcijom *žęnǎ > žęna, a tom retrakcijom nastaje dugouzlazni naglasak, novi produženi *ĕ i *ā mogli su se javiti samo pod dugouzlaznim naglaskom. Nasuprot tomu, stari dugi *ē i *ā, čiji nastanak nije povezan s retrakcijom *žęnǎ > žęna, mogli su se javiti i pod dugouzlaznim i pod dugosilaznim naglaskom. Uzimajući u obzir sve vokale, pod dugosilaznim naglaskom mogli su se javiti samo stari dugi *ī, *ē, *ē, *ā, *ō i *ū, dok su se pod dugouzlaznim naglaskom osim starih dugih *ī, *ē, *ē, *ā, *ō i *ū mogli javiti i novi produženi *ĕ i *ā. Nakon stapanja vokala *ē s vokalom *ĕ nastalo je današnje stanje u kojem se pod dugosilaznim naglaskom javljaju *ī, ē, ā, ō i ū*, a pod dugouzlaznim *ī, ē, ā, ō i ū*.

U trećoj fazi djelovala je redukcija vokala u nenaglašenom slogu, zbog koje je ukinuta opreka između nekih vokala u spomenutim uvjetima.

Promjena *ę > *i (*čóvęk > čóvik) više nije aktivna kao fonološka neutralizacija. Njome nastala alternacija tipa čóvik – G jd. čovęka nije više živa, fonološka alternacija, nego mrtva, morfološka alternacija i u nekim je slučajevima uklonjena tako da je vokal *ę iz onih oblika riječi u kojima je bio očuvan pod naglaskom poopćen i u one oblike riječi u kojima se izvan naglasaka bio stopio s vokalom *i (óbit > óbęt) prema G jd. obęda). U tim je slučajevima djelovala promjena *ę > *ę (*óbęt > óbęt) koja je još uvijek aktivna kao fonološka neutralizacija ę = ę. Rezultat te neutralizacije percipira se kao ę, iako se izgovara nešto zatvorenije od naglašenog ę, vidi dalje u tekstu. Alternacija tipa óbęt – G jd. obęda nastala tom neutralizacijom još uvijek je živa, fonološka alternacija.

Promjena *ǣ > *a (*dǣnǣs > dánas) također je još uvijek živa kao fonološka neutralizacija ǣ = a. Njezin se rezultat percipira kao a, iako se izgovara nešto zatvorenije od naglašenog a, pa i kao pravi šva, više o tome dalje u tekstu. Pri tome nema razlike između etimološkog *ǣ i etimološkog *a: fbat se može izgovoriti i kao [fbat] i kao [fbət], a i bógat može izgovoriti i kao [bógat] i kao [bógət]. Zato šva koji se javlja u nenaglašenom slogu ne možemo smatrati fonemom, nego ga moramo smatrati alofonom vokala a, više o tome dalje u tekstu. Neutralizacijom ǣ = a nisu nastale nikakve alternacije jer se i naglašeni šva u gotovo svim riječima stopio s vokalom a.

Promjena *o > *u (G jd. *čověka* > [čuvěka], G jd. *oběda* > [uběda]) još nije dovršena i neutralizacija *o = u* ne provodi se dosljedno. Kod većine govornika nenaglašeni je *o* u jednosmjernoj opoziciji prema *u*: nenaglašeni će se *o* otprilike jednako često izgovoriti kao [o] i kao [u],²² dok će se nenaglašeni *u* naprotiv uvijek izgovoriti kao [u].²³ Što se tiče transkripcije, fonetskoj stvarnosti ne odgovara ni uvijek pisati *lopàta*, ni uvijek pisati *lupàta*, a u fonološkoj transkripciji treba se odlučiti za jednu od tih dviju mogućnosti. Budući da se neutralizacija *o = u* ne provodi dosljedno i da je nenaglašeni *o* kod većine govornika u jednosmjernoj opoziciji prema *u*, odlučili smo u fonološkoj transkripciji uvijek pisati *lopàta*.

Nakon promjena *ę > *i, *ę > *ɛ, *ə > *a i (*o > *u) nastalo je današnje stanje u kojem se u nenaglašenom slogu javljaju *i*, *ɛ*, *a*, (*o*) i *u*.

Tablica 4. Sinoptički prikaz razvoja tuškanskog sustava vokala

	stari naglašeni slogovi ²⁴	novi naglašeni slogovi ²⁵	nenaglašeni slogovi
*ī	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>i</i>
*ę	<i>ɛ</i>	<i>ē</i>	<i>i, ɛ</i>
*ę	<i>ɛ̣</i>	<i>ẹ̄</i>	<i>ɛ̣</i>
*ə	<i>a, ə ~ a</i>	<i>ā</i>	<i>a</i>
*a	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>a</i>
*o	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>o ~ u</i>
*u	<i>u</i>	<i>ū</i>	<i>u</i>
*ī	<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>i</i>
*ē	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>i, ɛ</i>
*ẹ̄	<i>ẹ̄</i>	<i>ẹ̄</i>	<i>ɛ̣</i>
*ā	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>a</i>
*ō	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>o ~ u</i>
*ū	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>u</i>

²² Izgovor [o] nešto je češći u polaganu, pažljivu govoru, nego u brzu, spontanu govoru i češći je kod mlađih nego kod starijih govornika.

²³ Prema dosadašnjim saznanjima, samo kod jedne starije govornice nalazimo izgovor [o] na mjestu nenaglašenog *u*, opet u varijaciji s [u]. Taj je izgovor određen glasovnom okolinom: javlja se samo na kraju riječi i ispred naglašenog *a*: A jd. *tăkvə zdělə*, D jd. *oněmə*, D jd. *g brătə, mužâr/možâr*, A mn. *poráne, logâr, səkâlə*.

²⁴ Slogovi koji su bili naglašeni još prije retrakcije *žēnā > žēna, *vīnō > vīno. Ti slogovi danas nose kratkosilazni ili dugosilazni naglasak.

²⁵ Slogovi koji su postali naglašeni retrakcijom *žēnā > žēna, *vīnō > vīno. Ti slogovi danas nose dugosilazni naglasak.

Pogledajmo sada po čemu se govori susjednih sela razlikuju od govora Tuškana. Svi su podaci, ako nije rečeno drukčije, dobiveni vlastitim istraživanjem.

Što se polazišnog sustava tiče, za ekavske govore možemo pretpostaviti isti polazišni sustav kao i za tuškanski govor, dok za ikavsko-ekavske govore moramo pretpostaviti da je umjesto vokala *ę i *ę postojao jedan vokal, vokal *e.

Što se tiče nastanka razlike u kvaliteti između kratkih i dugih vokala, razlika između dugih *ē²⁶ i *ā, koji su se zatvorili, i kratkih *ę²⁷ i *a, koji su ostali otvoreni, javlja se svugdje. Pojedini se govori razlikuju po tome u kojoj su se mjeri dugi *ę²⁸ i *ā zatvorili te je li se dugi *ę stopio s dugim *ē ili je ostao različit od njega.

Najarahaičniji je govor draganićkog sela Lazine. Tamo su dugi ē i ā zatvoreniji nego kratki ę i a (IPA [ɛ:] i [ɲ:] u usporedbi s [æ] i [a]), no dugi je otvoreni ē još uvijek vrlo različit od dugog zatvorenog ē (IPA [e:]).

U drugim draganićkim selima dugi su ē i ā zatvoreniji nego u Lazini, dok su kratki ę i a jednako otvoreni kao u tom selu. Dugi je otvoreni *ę postao dugi srednji ē vrlo sličan štokavskom e (IPA [ɛ:]) i jedva išta drugačiji od dugog zatvorenog ē (IPA [e:]). Razlika se čuva prvenstveno zato što se dugi zatvoreni ē vrlo često izgovara kao diftong iē, dok se dugi srednji ē izgovara ili kao monofontong ē ili kao neizraziti diftong ē̄, a sporadično se ta dva vokala mogu izgovoriti i jednako, kao monofontong ē̄. Dugi se ā izgovara kao zatvoreni ā̄ (IPA [ɲ:]) ili kao otvoreni ā̄ (IPA [ɔ:]).

U Domagoviću i Petrovini (Galić i Lisac 2017: 131–132) dugi se otvoreni ē čuva pod uzlaznim naglaskom, dok se pod silaznim naglaskom stapa s dugim zatvorenim ē̄. Dugi se ā izgovara kao zatvoreni ā̄ (IPA [ɲ:]).

I u Prodindolu je dugi ē vjerojatno zatvoreniji od kratkog ę. Rožić (1893 I: 77) doduše ne bilježi razliku između zatvorenog ę i otvorenog ę u pismu, no po njegovu je opisu jasno da je ona postojala: zatvoreni ę on naziva čistim i uspoređuje ga sa štokavskim, dok otvoreni ę on naziva muklim i otegnutim i uspoređuje ga sa zagorskim i turopoljskim. U popisu riječi u kojima se javlja „čisti e” nalazi se i nekoliko riječi s dugim ē: *vretēnce, pērje, švêla, smêće, žēnski, vuglêne, prêla*.

²⁶ U ikavsko-ekavskim govorima *e.

²⁷ U ikavsko-ekavskim govorima *ę̄.

²⁸ U ikavsko-ekavskim govorima *ę̄.

Riječi *pěrje* i *žēnski*, u kojima je *e* „čisto”, eksplicitno uspoređuje s riječima *pėri* i *žėna*, u kojima ono „nije čisto”. Iz toga je jasno da je dugi \bar{e} zatvoreniji od kratkog e i da je zatvoren i pod uzlaznim i pod silaznim naglaskom, kao u draganićkim selima, a ne samo pod silaznim naglaskom, kao u Domagoviću i Petrovini, no ne možemo znati je li on još uvijek različit od dugog \bar{e} ili se stopio s njime.

U Trgu se dugi $*\bar{e}$ čuva kao otvoreni \bar{e} na kraju jednosložnica (A mn. *tē*) i ispred suglasnika *r* (*pěrje*), a inače kao diftong $\bar{e}i$ (*svēit* ‘svet’). To je jedini ekavski govor ozaljskog tipa u kojemu se dugi $*\bar{e}$ nije stopio sa zatvorenim \bar{e} . (*svēit* ‘svet’ \neq *svēt* ‘svijet’). Paralelno dugom $*\bar{e}$, koji se diftongizira u $\bar{e}i$, dugi se $*\bar{a}$ diftongizira u $\bar{a}u$ (*opĕunki*), no može se javiti i monoftong \bar{a} (pz. 1 jd. *divĕnim*). U drugim je ekavskim govorima ozaljskog tipa stanje jednako onom u Tuškanima.

U Mahićnu i Ozlju (Težak 1981b: 211–212) dugi je $*\bar{e}$ postao zatvoreni \bar{e} , dok je kratki $*e$ postao otvoreni e . Isto tako, dugi je $*\bar{a}$ postao zatvoreni \bar{a} , dok je kratki $*a$ postao otvoreni *a*. Mahićanski je otvoreni e nešto zatvoreniji od tuškanskoga (IPA [ɛ] u usporedbi s [æ]), dok se ostali navedeni vokali u Mahićnu izgovaraju kao i u Tuškanima. U Mahićnu i Ozlju (Težak 1981b: 213) nastala je i razlika u kvaliteti između dugog $*\bar{i}$, koji je postao zatvoreni \bar{i} , i kratkog $*i$, koji je postao otvoreni *i*. Takve razlike u Tuškanima nema.

Što se tiče duljenja pri retrakciji, ono je karakteristično za govore ozaljskog tipa dok ga u govorima prodindolskog tipa nema. Pojedini se govori razlikuju po tome koji su se novi produženi vokali stopili s već postojećim starim dugim vokalima, a koji su od njih ostali različitima.

U Trgu i drugim ekavskim govorima stanje je kao u Tuškanima. Novi produženi \bar{e} ostaje različit od starog dugog $*\bar{e}$ > Trg $\bar{e}i$, ostala sela \bar{e} (*tėta* \neq Trg *pėta*, ostala sela *pėta*), a novi produženi \bar{a} ostaje različit od starog dugog $*\bar{a}$ > \bar{a} (*slátka* \neq *krátka*). Novi produženi \bar{a} stopio se s novim produženim \bar{a} (*dánas* \neq G jd. *dána*).

U Mahićnu i Ozlju (Težak 1981b: 211–218) stanje je nešto drukčije. Tamo novi produženi \bar{e} također ostaje različit od starog dugog $*\bar{e}$ > \bar{e} (*tėta* \neq *pėta*), no novi produženi \bar{a} stapa se sa starim dugim $*\bar{a}$ > \bar{a} (*slátka* = *krátka*). U Mahićnu se to stapanje dogodilo nedavno. Tamo se kod jedne starije govornice novi produženi \bar{a} još uvijek razlikuje od starog dugog \bar{a} , iako je ta razlika manja nego u Tuškanima (IPA [ɑ:], [ɤ:] u usporedbi s [ä:], [ɤ:]). U Ozlju se pak to stapanje vjerojatno

dogodilo nešto ranije, budući da Težak ne spominje nikakvu razliku između ta dva vokala. Što se novog produženog \bar{a} tiče, u Ozlju se on u Težakovo doba još dobro čuvao, iako se već tada počeo stapati s \bar{a} ,²⁹ a kakvo je stanje danas, to treba ustanoviti novim istraživanjem. U Mahićnu se on prvo stopio s \bar{a} pa onda zajedno s njime s \bar{a} , osim kod gore spomenute starije govornice. U Mahićnu i Ozlju (Težak 1981b: 213) i novi produženi \bar{i} ostaje različit od starog dugog \bar{i} (GPR m. jd. *imal* ≠ GPR m. jd. *pítal*), dok u Tuškanima takve razlike nema (GPR m. jd. *imal* = GPR m. jd. *pítal*). I u Mahićnu je ta razlika zapravo u nestajanju jer smo je zabilježili samo kod gore spomenute starije govornice, dok je kod ostalih govornika stanje kao u Tuškanima.

Što se tiče redukcije vokala, ona je karakteristična za ekavske govore, dok je u ikavsko-ekavskim govorima nema.

Promjena * ϵ > *i javlja se svugdje, i u govorima ozaljskog i u govorima prodindolskog tipa. U govorima ozaljskog tipa ona pogađa samo * ϵ nastao od jata (Tuškani *smijàti se* prema GPR m. jd. *smèjal se*), dok u govorima prodindolskog tipa ona pogađa još i * ϵ nastao od *o (Lug *pridàti* ‘prodati’ prema GPR m. jd. *prèdal*). S obzirom na to da u relativnoj kronologiji ova promjena mora doći nakon promjene *o > * ϵ i nakon retrakcije naglaska, po kojima se govori ozaljskog tipa razlikuju od govora prodindolskog tipa, jasno je da se radi o arealnoj promjeni.

Promjena * ə > *a također se javlja posvuda. Što se govora prodindolskog tipa tiče, u draganićkim selima, gdje se naglašeni šva dobro čuva, brojni su primjerci poput *bàdań*, *dənas*, *kəbal*, *sənak*, koji pokazuju različit razvoj naglašenog i nenaglašenog šva. Nasuprot tomu, u Domagoviću i Petrovini, gdje se naglašeni šva ne čuva tako dobro, češći su primjerci poput *bàdań*, *pàkal* (Galić i Lisac 2017: 132–134). Što se govora ozaljskog tipa tiče, u Trgu se još sjećaju da su stariji ljudi dobro razlikovali nenaglašeni šva od *a*, no danas je tamo stanje kao u Tuškanima. U Tuškanima se nitko ni ne sjeća da su se nenaglašeni šva i *a* ikad razlikovali. Po tome je jasno da se i u ovom slučaju radi o arealnoj promjeni.

I promjena *o > *u javlja se u mnogo govora, no jedino je u Domagoviću ona provedena dosljedno (Galić i Lisac 2017: 131, 134). U ostalim je govorima prodindolskog tipa ona vrlo rijetka, osim donekle u Lazini, dok je u govorima ozalj-

²⁹ Težak (1981b: 218) spominje, na primjer, sve češći mlađi *dáska* uz stariji *dáska*, ali samo *mágla*.

skog tipa ona naprotiv poprilično česta. I u ovom se slučaju nesumnjivo radi o arealnoj promjeni.

Iz ove usporedbe govora Tuškana sa susjednim govorima u vezi s razvojem sustava vokala vidimo da govor Tuškana i ostali ekavski govori ozaljškog tipa tvore most između ikavsko-ekavskih govora ozaljškog tipa i govora prodindolskog tipa: neke promjene dijele s onim prvima, a neke s ovim drugima. Sve su promjene koje su govor Tuškana i ostali ekavski govori ozaljškog tipa pretrpjeli tipično kajkavske: paralelan razvoj *ĕ i *ā, paralelan razvoj *ē i *ō, redukcija nenaglašenih vokala (Ivić 1968: 57–60). Čak se i duljenje pri retrakciji koje čini fonemskima dotad alofonske razlike u izgovoru između kratkih i dugih vokala vrlo često javlja u kajkavskom.³⁰ Upravo je ta promjena ona koja povezuje ekavske govore ozaljškog tipa s ikavsko-ekavskima i razlikuje ih od govora prodindolskog tipa. Moglo bi se reći da su se ikavsko-ekavski govori ozaljškog tipa prvo udaljili od kajkavskoga atipičnim odrazom jata, a zatim mu se ponovo približili tipičnim duljenjem pri retrakciji.

Nakon što smo objasnili podrijetlo tuškanskog sustava vokala kao cjeline, navedimo sad izvore svakog pojedinog vokala. Usput ćemo spomenuti pojedinačne slučajeve u kojima se dogodio razvoj vokala drugačiji od onoga koji se dogodio u većini slučajeva, kao i neke manje bitne glasovne promjene koje smo jednostavnosti radi privremeno zanemarili jer nisu uzrokovale nikakve promjene u tuškanskom sustavu vokala kao cjelini.

2.1.1. Vokal *i*

U naglašenom slogu vokal *i* potječe od općeslavenskog *i (čĭst – ž. čĭsta – sr. čĭsto, koprĭva – G mn. koprĭf, kosĭti – pz. kosĭm – GPR m. jd. kòsil – mn. kòsili, pĭti – pz. pĭjem – GPR m. jd. pĭl – mn. pĭli, šĭpàti – pz. šĭpļem – GPR m. jd. šĭpal – mn. šĭpàli, zĭma – G jd. zimĕ, A jd. zĭmu), *y (bĭti – GPR m. jd. bĭl – mn. bĭli, dĭm, korĭto – NA mn. korĭta, rĭba, rĭbar, sĭpati – pz. sĭpļem – GPR m. jd. sĭpal – mn. sĭpali) i početnog *jъ (ĭgla – A jd. ĭglu, ĭgràti sę – pz. ĭgram sę – GPR m.

³⁰ Vidi Kapović 2015: 738 za kartu duljenja pri retrakciji u zapadnojužnoslavenskom. Od svih triju hrvatskih narječja, upravo se u kajkavskom najčešće javlja duljenje pri retrakciji. Što se tiče primjera iz konkretnih kajkavskih govora, u Turopolju je razvoj upadljivo sličan onomu u Tuškanima: stari dugi *ĕ zatvorio se i stopio sa starim dugim ē, a novi produženi ē nastao je duljenjem pri retrakciji (Šojat 1982: 335–337).

jd. *ígral* – mn. *igràli*, *ìme* – NA mn. *imēna*). U nenaglašenom slogu osim od općeslavenskih *i, *y i početnog *jъ potječe i od općeslavenskog *ě (*dičica*, *siděti*, *sikira*, *sinòkoša*, *sińik*). Ipak, ima i slučajeva kad općeslavenski *ě u nenaglašenom slogu daje druge rezultate, vidi dalje u tekstu. Kratki *i* javlja se i u mnogim posuđenicama (*biciklin*, *pina* ‘pribadača’, *riflati*).

Ima i nekoliko slučajeva u kojima općeslavenski *ě daje vokal *i* i u naglašenom slogu.

Ikavizam u glagolu *tjerati* (*tiràti* – pz. *tirâm* – GPR m. jd. *tíral* – mn. *tiràli*) i negativnom prezentu glagola *biti* (*nîs* – *nîsi* – *nî* – *nîsmo* – *nîste* – *nîsu*) relativno se često javlja u kajkavskom narječju.

Nasuprot tomu, ikavizam u prezentu glagola *jesti* (*jîm* – *jîš* – *jî* – *jîmo* – *jîte* – *jiju*) posve je izniman. Ostali oblici tog glagola imaju uobičajeni ekavski odraz jata (*jěsti*, GPR m. jd. *jěl*, ž. jd. *jěla*, m. mn. *jěli*). Iako još nemamo pouzdane podatke iz svih ekavskih sela ozaljskog tipa, čini se da osim u Tuškanima ikavski odraz jata u prezentu glagola *jesti* nalazimo samo u Goršćakima, Vukoderu i Zagraju, dakle u selima u kojima je mjesni govor jednak tuškanskome. U ostalim ekavskim selima ozaljskog tipa, čini se, nalazimo uobičajeni ekavski odraz jata u prezentu tog glagola (Trg, Mirkopolje pz. 2. jd. *jěš*). I u draganićkim selima u tom primjeru nalazimo uobičajeni ekavski odraz jata (Lug pz. 3. jd. *jě*). Ikavizam u Tuškanima i susjednim selima nije jasan. Možda se radi o posuđenicici iz nekog susjednog ikavsko-ekavskog govora jer ga nije lako objasniti unutrašnjim razvojem.

U nastavku komparativa, kad je naglašen, supostoje varijanta s ikavskim (*-lji*) i varijanta s ekavskim odrazom jata (*-ěji*). Kad je nenaglašen, nalazimo samo ikavski odraz jata (*-iji*). Ovu je dvojnost lako objasniti unutrašnjim razvojem. Naime, prema onome što je rečeno o podrijetlu pojedinih tuškanskih vokala, očekivalo bi se da će nastavak komparativa kad je naglašen glasiti *-ěji*, a da će kad je nenaglašen glasiti *-iji*. Pretpostavljamo dakle da je od dviju varijanata koje se javljaju u naglašenom slogu varijanta *-ěji* starija, a da je varijanta *-lji* mlađa, nastala analogijom prema nenaglašenom *-iji* kako bi se uklonila alternacija naglašenog *ě* i nenaglašenog *i*.

U nekoliko slučajeva vokal *i* potječe i od općeslavenskog *e. Ti se slučajevi određuju u nenaglašenom slogu (G jd. *nôviga*, D jd. *nôvimu*, *divěti*, *disěti*) i

alterniraju na uobičajen način s vokalom *ɛ* u naglašenom slogu (G jd. *boséga*, D jd. *bosému*, *děvət*, *děsət*). Najbolje ih je zato objasniti u kontekstu podrijetla vokala *ɛ*.

2.1.2. Vokal *ɛ*

Vokal *ɛ* potječe od općeslavenskog *ě (*brěza*, *cvět* – G jd. *cvěta*, *čěřət* ili *čěřət* – G jd. *čěřəta* ‘cret’, *dělati* – pz. *dēlam* – GPR. m. jd. *dēlal* – mn. *dēlali*, *ględēti* – GPR m. mn. *ględēli*, *grēti* – pz. *grējem* – GPR. m. jd. *grəl* – mn. *grēli*, *jěsti* – GPR. m. jd. *jəl* – mn. *jēli*, *kolěno*, NA mn. *kolēna*, *pěna*, *rězati* – pz. *rēžəm* – GPR m. jd. *rězal* – mn. *rězali*, *sějati* – pz. *sējəm* – GPR. m. jd. *sējəl* – mn. *sējali*, *súsət* – G jd. *susəda*, *svět* – G jd. *světa*, *žělězo*, *žělěže*). Dugi *ɛ* može potjecati i od općeslavenskog *e (NA mn. *bědra* prema *bědro*, *lět*, ali G jd. *lěda*, *mět*, ali G jd. *měda*, NA mn. *rešěta* prema *rešěto*, *sědmi* prema *sědam*, NA mn. *sěla* prema *sélo*, *šěst* – *šěsti*, NA mn. *vritěna* prema *vritěno*, odr. *zělěni* prema *zělen*, G mn. *žěn* prema *žěna*) i *ę (*pět* – *pěti*, *pětak*, *svět* – odr. *světi*, *světak*, odr. m. *těski* – ž. *těska* – sr. *těško* prema *těžak* – ž. *těška* – sr. *těško*, *žėdan* – ž. *žėdna* – sr. *žėdno*, *žėja*). Dugi *ɛ* potječe i od dugoga *i* ispred *r* (*krumpěr* – G jd. *krumpěra*, *měr* – G jd. *měra*, *mėran* – ž. *mėrna* – sr. *mėrno*, *opěrěrati*³¹, *papěr* – G jd. *papěra*, *taňər* – G jd. *taňėra*, *žlakěrati*), uz nekoliko iznimaka (*kosír* – G jd. *kosíra*). Vokal *ɛ* nalazimo i umjesto srednjeg *e* u posuđenicama (*komplětan*, *mětər*).

U nekoliko primjera i kratki zatvoreni *ɛ* potječe od općeslavenskih *e i *ę.

Prvi takav primjer jesu genitiv i dativ jednine zamjenice *on* (G jd. *něga* – D jd. *němu*) i svi oblici posvojne zamjenice *njegov* (*něgof* – ž. *něgva* – sr. *něgvo*). Isti oblici mogu se čuti i s očekivanim kratkim otvorenim *ɛ* (G jd. *něga* – D jd. *němu*, *něgof* – ž. *něgva* – sr. *něgvo*), iako su oblici s kratkim zatvorenim *ɛ* češći. Taj neočekivani kratki zatvoreni *ɛ* zacijelo je povezan s činjenicom da u ostalim zamjenicama i pridjevima nalazimo očekivani dugi zatvoreni *ɛ* (G jd. *tėga*/*tėga*, D jd. *tėmutėmu*). I neočekivani nenaglašeni *i*, koji nalazimo u nastavcima zamjениčko-pridjevske deklinacije (G jd. *bėliga*, D jd. *bėlimu*, G jd. *běž niga*,

³¹ Postoje i varijante na *-írati*, no one su sigurno mlađe.

L jd. *prí nim*), zacijelo je nekako povezan s tim jer je alternacija naglašenog *ɛ* s nenaglašenim *i* uobičajena. Detaljnije se na ovo pitanje može odgovoriti samo u okviru morfologije, te se njime ovdje nećemo više baviti. Treba samo upozoriti da nastavke G jd. *-iga*, D jd. *-imu*, L jd. *-im* ne možemo objasniti na jednak način u svim govorima u kojima se pojavljuju. U govorima prodindolskog tipa, kao što je govor Luga, gdje postoji promjena *o > ɛ* pa onda promjena *ɛ > i* u nenaglašenom slogu, mogli bismo ih objasniti od starijih G jd. **-oga*, D jd. **-omu* i L jd. **-om*, dakle **stâroga > *stâreġa > stâriga*, a tako i u ostalim padežima.³² U govorima ozaljskog tipa, naprotiv, gdje ne postoji promjena *o > ɛ*, moramo potražiti drugo rješenje.

Neočekivani kratki zatvoreni *ɛ* nalazimo i u brojevima *devet* i *deset* (*děvɛt*, *děsɛt*). Taj zatvoreni *ɛ* alternira s nenaglašenim *i* (*divěti*, *disěti*). Njegovo je podrijetlo posve nejasno. Prema mojim podacima nalazimo ga i u Trgu (*děsɛt*), dok u Lugu nalazimo uobičajeni otvoreni *ɛ* (*děsɛt*).

Neobičan je i kratki zavoreni *ɛ* u kosim padežima riječi *razred* i *Zagreb* (*rázrɛt* – G jd. *razrěda*, *Zágřɛp* – G jd. *Zagrěba*). S obzirom na etimologiju (osl. **rɛdъ*, **grɛbti*), očekivao bi se otvoreni *ɛ* (*rázrɛt* – G jd. **razrěda*, *Zágřɛp* – G jd. **Zagrěba*). Riječi *razred* i *Zagreb* vjerojatno ipak nisu naslijeđene, nego knjiške, posuđene riječi. Neočekivani zatvoreni *ɛ* vjerojatno je rezultat njihove adaptacije tuškanskom govoru. Naime, novije knjiške riječi te morfološke strukture imaju fiksni naglasak (*pótrɛs* – G jd. *pótrɛsa*, *préglɛt* – G jd. *préglɛda*), a vjerojatno su u početku i *razred* i *Zagreb* imali takav naglasak (*rázrɛt* – G jd. **rázrěda*, *Zágřɛp* – G jd. **Zágřɛba*). Takav naglasak stran je tuškanskom govoru jer naslijeđene riječi iste morfološke strukture imaju pomičan naglasak (*óbɛt* – G jd. *oběda*, *súsɛt* – G jd. *susěda*). Riječi *razred* i *Zagreb* vjerojatno su posuđene dovoljno davno da se njihov strani naglasak adaptira. Pri tome govornici nisu mogli znati etimologiju ovih riječi, pa nisu mogli znati ni bi li nenaglašeni otvoreni *ɛ* u *rázrɛt* i *Zágřɛp* alternirao s naglašenim otvorenim *ɛ*, kao u *jáčmɛn* – G jd. *jačměna* ‘ječam’, ili s naglašenim zatvorenim *ɛ*, kao u *súsɛt* – G jd. *susěda*. Zato su odabrali rješenje koje je etimološki pogrešno (*rázrɛt* – G jd. *razrěda*, *Zágřɛp* – G jd. *Zagrěba*), no poduprto velikim brojem naslijeđenih riječi iste morfološke strukture s alternacijom nenaglašenog otvorenog *ɛ* s naglašenim zatvorenim *ɛ* (*óbɛt* – G jd. *oběda*, *Rázlɛf* – G jd. *Razlěva*, *súsɛt* – G jd. *susěda*).

³² Vidi takvo objašnjenje u Zečević 1993: 73.

Osim kod upravo spomenutih imenica istu neočekivanu alternaciju vidimo i kod posvojnih pridjeva istog naglasnog tipa (*Drákčęf* – ž. *Drakčęva* < *Drágac* – G jd. *Drákca*, *Krąłęf* – ž. *Kraļęva* < *Krął* – G jd. *Krąļa*, *Škųfčęf* – ž. *Škųfčęva* < *Šųkvac* – G jd. *Šųfca*), dok kod posvojnih pridjeva drugih naglasnih tipova vidimo također neočekivani nenaglašeni *i* (*Ōzdićif* < *Ōzdić*, *Rądovićif* < *Rądović*). Nije jasno kako je do te neobične situacije došlo.

Postoji i određeni broj hiperekavizama, to jest primjera u kojim zatvoreni *ę* potječe od općeslavenskih **i* i **y* (pz. 1 jd. *lęjem* ‘lijem’, *vęmę* ‘vime’, *vęsiti* ‘visjeti’). Vjerojatno se radi o hiperkorekcijama nastalim tijekom dugotrajnog bliskog kontakta ekavskog tuškanskog sa susjednim ikavsko-ekavskim govorima.

Kao što je bio slučaj s vokalom *i*, ni kod vokala *ę* < osl. **ě* ne možemo vidjeti tragove stare prednaglasne duljine jer nije utjecala na kvalitetu tog vokala (*dęte* < **dętę* – N mn. *dęca* < **dęcā* – A mn. *dęcu*). No to nije slučaj s odrazima osl. **e* i **ę*, kao što ćemo uskoro vidjeti.

2.1.3. Vokal *ę*

Vokal *ę* potječe od kratkog općeslavenskog **e* (*jęšen* – G jd. *jęšęni*, *męsti* – pz. *mętem* – GPR m. jd. *męł* – mn. *męli*, *nę*, *nębo* – G jd. *nęba*, *ręći* – pz. *ręčem* – GPR m. jd. *rękal* – mn. *rękli*, *tęći* – pz. *tęčem* – GPR m. jd. *tękal* – mn. *tękli*, *vęčęr*, *žęna* – Gjd *žęnę*) i od pokraćenog općeslavenskog **ę* (*dęte* – G jd. *ditęta*, *tęle* – G jd. *telęta*, *zęt* – G jd. *zęta*, *žęti* prema pz. *žąnem* – GPR m. jd. *žęł* – mn. *žęli*). U nenaglašenom slogu vokal *ę* može potjecati i od općeslavenskog **ě*.

Kao što smo već spomenuli, stariji je odraz nenaglašenog **ę* u tuškanskom govoru vokal *i* (*ćóvik* prema G jd. *ćovęka*, GPR m. mn. *sidęli* prema GPR m. jd. *sędil*). U određenim se slučajevima umjesto tog starijeg odraza javlja mlađi odraz *ę* (*sųšet* prema G jd. *susęda*, GPR m. mn. *bęžąli* prema GPR m. jd. *bęžal*), nastao ponovnim vraćanjem vokala *ę* iz naglašenih u nenaglašene slogove (**sųsit* > **sųšet* prema G jd. *susęda*) pa njegovim stapanjem s vokalom *ę* (**sųsit* > *sųšet*). Kod imenica, taj mlađi nenaglašeni *ę* imaju, na primjer, *mędvęt*, *óbęt*, *óřęf*, *Razłęf* i *sųšet*, dok *ćóvik* ima stariji nenaglašeni *i*. Kod glagola, mlađi *ę* imaju, na primjer, *bęžąti*, *męšąti* i *sveųti*, dok *sidęti* ima stariji *i*. Neki se glagoli, na primjer *blišąti*/*bleşąti* ‘bliješati’ i *pristąti*/*pręstąti* ‘prestat’i, kolebaju između starijeg i mlađeg

odraza. Daljnje istraživanje tuškanske morfologije i vokabulara otkrit će zasigurno još primjera za svaki od tri moguća odraza nenaglašenog *ę.

U susjednim je govorima stanje različito. U Trgu (moji podatci) barem *óbit* ima stariji *i*, ostale riječi nismo zabilježili. U Lugu (moji podatci) jedino *sūsęt* i *sūsęda/sūsęda* imaju mlađi *ę*, ostale riječi imaju stariji *i*: *čòvik*, *mędvit*, *òbit*, a drugdje u Draganiću Ivić (1968: 63) je zabilježio *òri*, također sa starijim *i*. U Lazini (moji podatci), draganićkom selu najudaljenijem od Tuškana, i *sūsit* i *sūsida/sūsida* imaju stariji *i*. Po tome se Lazina slaže s obližnjim Domagovićem u kojem *sòsit* također ima stariji *i* (Galić i Lisac 2017: 138).

U nekim oblicima glagola *sjesti* također vidimo otvoreni *ę* (*sęsti*, GPR m. jd. *sęl* – mn. *sęli*), no tu se zapravo ne radi o odrazu općeslavenskog jata. Naime, u općeslavenskom taj je glagol imao prezentsku osnovu *sęd-, koja je onda u nekim njegovim potomcima poopćena umjesto infinitivne: *sęsti > *sęsti prema pz. 1. jd. *sędę. Takvo poopćenje javlja se i drugdje u kajkavskom, na primjer u zagorskoj Gornjoj Konjščini (Gudek 2013: 17). U prezentu, istina, nalazimo zatvoreni *ę*, no to je jednostavno zato što je on dug (pz. 1. jd. *sędęm*).

Pravilna je promjena *ja* u *ję* u nenaglašenom slogu: *jęgęcija* – G jd. *jęgęciję* ‘bargrem’, *jęjęę* prema NA mn. *jęjca*, *Jęntón* – G jd. *Jęntóna* ‘Antun’, *jęsęn* – G jd. *jęsęna* ‘jasen’, *prjętęł* – G jd. *prjętęła*. U naglašenom slogu ona se ne događa: *jąbuka*, *jągoda*, *jąrębica*. Primjeri *jęjęę* i *jęsęn* mogli bi ukazivati na to da se dogodila prije retrakcije *żęnā > żęna, *vīnō > vīno, no oni nisu osobito pouzdani. Kod nekih mlađih govornika ova je promjena uklonjena pa govore, na primjer, *jagęcija*, *Jantón* i slično.

Može se i *aj* promijeniti u *ęj*. U brojevima od *jedanaest* do *devetnaest* to se događa uvijek (*dvanęjst*, *jędanęjst*, *osamnęjst*), u drugim primjerima to je fakultativno (imp. 2. jd. *dęj/dąj*, *kęj/kąj*, *rąjşę/ręjşę/ręşę*).

Vokal *ę* nalazimo u prefiksima *prę-* < osl. *pro- (*prębīti* – pz. *prębįjęm* – GPR m. jd. *prębil* – mn. *prębili*, *prębudīti* – pz. *prębudīm* – GPR m. jd. *prębudil* – ž. *prębudila*, m. mn. *prębudili*, *pręmińīti* – pz. *pręmińīm* – GPR m. jd. *pręmińil* – ž. *pręmińila*, m. mn. *pręmińili*, *prępąsti* – pz. *prępądęm* – GPR m. jd. *prępal* – mn. *prępąli*, *pręti* – pz. *prędęm* – GPR m. jd. *pręşal* – mn. *pręşli* ‘proći’) i *reż-* < osl. *orz- (*reşęmołąti* ‘pripremiti lan za pređenje’ – pz. *reşęmołąm* – GPR m. jd. *reşęmołal* – ž. jd. *reşęmołąla* – m. mn. *reşęmołąli*, *reżbīti* – pz. *reżbįjęm* –

GPR m. jd. *rézbil* – ž. jd. *režbîla* – m. mn. *režbîli, režzgrnâti* – pz. *režzgrnēm* – GPR m. jd. *režzgr̃nal* – ž. jd. *režzgr̃nala* – m. mn. *režzgr̃nâli, režzoprâviti* – pz. *režzoprâvim* – GPR m. jd. *režzoprâvil* – ž. jd. *režzoprâvila* – m. mn. *režzoprâvili*). Postoji po jedna iznimka za svaki prefiks, *prodâti* – pz. *prodâm* – GPR m. jd. *pròdal* – ž. jd. *prodâla* – m. mn. *pròdali* i *razmèti* – pz. *râzmim* – GPR m. jd. *râzmil* – ž. jd. *razmêla* – m. mn. *razmêli*. Prefiks *prež-* dobro se čuva kod svih generacija govornika, dok umjesto prefiksa *rež-* neki mladi govornici govore *raz-*. Prefiksi *prež-* < osl. **pro-* i *prež-* < osl. **per-* uvijek se razlikuju kad su naglašeni (GPR m. jd. *préstal* ≠ GPR m. jd. *prépal*). Kad su nenaglašeni, izvorno su se također razlikovali kao *prež-* i *pri-* (GPR m. mn. *pristâli* ≠ GPR m. mn. *prežpâli*), no već spomenutom zamjenom starijeg *i* novijim *e* kao odrazom nenaglašenog **e* ta se razlika izgubila kod nekih govornika (GPR m. mn. *prežtâli* = GPR m. mn. *prežpâli*).

Kod vokala *e* moguće je vidjeti tragove stare prednaglasne duljine, koja se očuvala u slogu na koji je povučen naglasak, ali ne i u onome koji je ostao prednaglasan. Tako nenaglašeni *e*, koji potječe i od stare prednaglasne duljine i od stare prednaglasne kraćine, može alternirati s dugouzlaznim *e* ako je bio dug ili s dugouzlaznim *e* ako je bio kratak (usp. *létil* < **lētēl* – mn. *lētēli*, ali *glédil* < *glēdēl* – mn. *glēdēli*, *métal* < **mētāl* – mn. *mētâli* (pz. *mēčēm*), ali *smétal* < **smētāl* – mn. *smētâli* (pz. *smētam*), *zaklénal* ‘zaključao’ < **zaklēnāl* – mn. *zaklēnâli*, ali *krénal* < **krēnāl* – mn. *krēnâli* i *téta* < **tētā* – G jd. *tētē*, ali *péta* < **pētā* – G jd. *pētē*).

2.1.4. Vokal ə

Vokal *ə* potječe od općeslavenskih **ь* i **ѣ*. Kao fonem nalazimo ga samo u riječi *sət* ‘sad’. U drugim se riječima on stopio s vokalom *a*, jedino je riječ *sət* iznimno izbjegla to stapanje. Čak i u značenjski srodnoj riječi *kāt* ‘kad’ nalazimo vokal *a*.³³

Stapanje vokala *ə* s vokalom *a* najvjerojatnije je teklo procesom leksičke difuzije, to jest, nije se **ə* stopio s **a* odjednom u svim riječima, nego postupno, riječ po riječ. Stapanje se vjerojatno prvo dogodilo u riječima u čijoj je fleksiji (*dáska*

³³ Čuvanje šva u *sət* uz njegov gubitak u *kāt* vidimo i u Ozlju, gdje se u Težakovo doba šva još dobro čuvao (Težak 1981b: 235).

– A jd. *dǝsku > dǝsku) ili derivaciji (*lǝš* – *lǝgǝti > *lagǝti*) postojala smjena *ǝ i *a, onda tek u riječima u kojima to nije bio slučaj (*sǝn > *sǝn*).³⁴

Neki govornici i umjesto *sǝt* govore *sǝt*, tako da u njihovu govoru vokal ǝ više ne postoji kao fonem.

Unatoč tomu što se kao fonem vokal ǝ javlja u samo jednoj riječi, kao glas on se javlja relativno često. Naime, vokal ǝ jedan je od alofona vokala *a* koji se javljaju u nenaglašenom slogu. Ponekad se tu, istina, radi o etimološkom *ǝ (*dǝnǝsǝl*, *dǝšǝl*, *ǝtǝc*, *rǝkǝl*, *zǝpǝrǝk*), ali jednako se često tu radi o etimološkom *a (*mǝrǝš*, *nǝ znǝm*, *nǝkigǝ*, *ǝtpǝl*, *sǝstrǝ*, *sǝšǝ*). Također, i na mjestu etimološkog *ǝ (*Fǝlǝt*, *ǝzalj*, *rǝkal*, *pǝtǝkal*) i na mjestu etimološkog *a (*bǝgǝt*, *ispitǝval*, *zǝpǝt*) tu se može se javiti i vokal *a*. U nenaglašenom su slogu vokali ǝ i *a* međusobno zamjenjivi bez obzira na etimologiju, te vokal ǝ u nenaglašenom slogu nikako nije fonem, već samo alofon vokala *a*, a tako se i percipira: govornici će i kad izgovore ǝ u nenaglašenom slogu misliti da su izgovorili *a*. Nasuprot tomu, vokal ǝ u naglašenom slogu, u riječi *sǝt*, percipira se kao različit od vokala *a*.

Stanje u susjednim govorima vrlo je zanimljivo. U Mahićnu (moji podatci) situacija je ista kao u Tuškanima: vokal ǝ javlja se kao fonem u riječi *sǝt* i kao alofon vokala *a* u nenaglašenom slogu. U Lugu, Lazini i drugim draganićkim selima (moji podatci) stanje je nešto drukčije. Tamo je u nenaglašenom slogu vokal ǝ alofon vokala *a* kao i u Tuškanima, no u naglašenom se slogu za razliku od Tuškana jako dobro čuva (*bǝdań*, *dǝlǝ*, *dǝnas*, *kǝbal*, *sǝd*, *sǝda*, *sǝn*, *sǝnak*, *sǝńam*, *zatǝknalo*, *zǝmǝm*). Primjeri *bǝdań*, *dǝnas*, *kǝbal* i *sǝnak* jako dobro ilustriraju različit tretman naglašenog i nenaglašenog ǝ.³⁵

2.1.5. Vokal *a*

Vokal *a* potječe od pokraćenog opće slavenskog *a (*brǝt* – G jd. *brǝta*, *jǝma* – G jd. *jǝme*, *jǝto* – G jd. *jǝta*, *krǝva* – G jd. *krǝve*, *lopǝta* – G jd. *lopǝte*, *nǝš* – ž. *nǝša* – sr. *nǝšǝ*, *platǝti* – pz. 1. jd. *platǝm* – 1. mn. *platǝmo* – GPR m. jd. *plǝtil* – ž.

³⁴ Tako Težak opisuje stapanje vokala ǝ s vokalom *a* u Ozlju, koje je u njegovo doba tek započelo (Težak 1981b: 217–218).

³⁵ Neće biti točna Ivićeva (Ivić 1968: 63) tvrdnja da je *a* u njegovu primjeru *ǝgan* nasuprot ǝ u primjeru *mǝsǝc* posljedica prebacivanja koda, zato što „u razgovoru sa čovekom iz grada Draganićani radije izgovaraju *a*”. Slobodna, alofonska varijacija ǝ i *a* u nenaglašenom slogu bez obzira na etimologiju autohtona je osobina draganićkog govora.

jd. *platila*, *prāk* – G jd. *prāga*, *rāt* – G jd. *rāta*, *sadīti* – pz. 1. jd. *sadīm* – 1. mn. *sadimo* – GPR m. jd. *sādil* – ž. jd. *sadīla*) i od kratkog općeslavenskog **ь* i **ѣ* (*čábar* – G jd. *čábra*, *dánas*, *kāt* ili *káda*, *kádi* uz *gdě*, *máđac* – G jd. *mađáca* ‘alat za drobljenje grožđa’, *maknāti* – pz. *mākņem* – GPR m. jd. *máknal* – mn. *maknāli*, *mágla* – G jd. *maglě* – A jd. *máglu*, *māša* – G jd. *māšę* ‘misa’, *sān* – G jd. *snā*, *taknāti* – pz. *tākņem* – GPR m. jd. *táknal* – mn. *taknāli*).

U riječi *jačmēn* – G jd. *jačmēna* ‘ječam’ i *jačmēnac* – G jd. *jačmēnca* te u ne-naglašenom slogu u riječi GPR m. jd. *prījal* – sr. jd. *prījalo* – m. mn. *prījali* – ž. mn. *prījalę* ‘primiti’, ali ne i u naglašenom inf. *prijēti* – GPR ž. jd. *prijēla*, vokal *a* potječe od osl. **ę*, i to su jedina dva primjera te promjene. Iako se ona smatra tipičnom za čakavsko narječje, upravo u riječima *ječam* i *primiti* nalazimo je i u kajkavskim i zapadnoštokavskim govorima.³⁶

Postoji samo jedan primjer čakavske vokalizacije slabog poluglasa: *kádi*, koji supostoji s *gdě*. Već po supostojanju dviju varijanti možemo zaključiti da je varijanta *gdě* vjerojatno naslijeđena, a varijanta *kádi* vjerojatno posuđena iz nekog obližnjeg čakavskog govora. Isto vrijedi i za Ozalj, gdje vjerojatno naslijeđeni *gdī* supostoji s vjerojatno posuđenim *kádi*.³⁷ I u Lugu (moji podatci) nalazimo varijante *gdě* i *kādi*; opet je prva vjerojatno naslijeđena, a druga vjerojatno posuđena. Zanimljivo je da u Tuškanima postoji mala razlika u uporabi tih dviju varijanti: jedino se *gdě* može upotrijebiti kao odnosni prilog, dok se *kádi* upotrebljava isključivo kao upitni prilog.

Ostali primjeri vokalizacije slabog poluglasa, bilo da su nastali da se izbjegne teška suglasnička skupina (*mágla*, *māša* ‘misa’) ili jer je bio naglašen, pod kratkim neoakutom³⁸ (pz. 1. jd. *snāmēm* ‘skinuti’, pz. *zāmēm* ‘uzeti’³⁹) javljaju se i drugdje u kajkavskom, npr. *měša* i pz. 1. jd. *snēmēm* u zagorskoj Gornjoj Konjščini (Gudek 2013: 57, 98), pz. 1. jd. *zēmēm* u Lugu (moji podatci), sve s uobičajenim odrazom poluglasa za dotične govore.⁴⁰ Posebno je zanimljiv primjer *mělin* ‘mlin’, s neuobičajenim otvorenim *ę* koji nalazimo i drugdje u kajkavskom.⁴¹

³⁶ Za *ječam* vidi Gudek 2013: 13.

³⁷ Težak 1981b: 225.

³⁸ Usporedi štokavski *mānji*, *šālјēm*, *tārēm*, *žānjēm*.

³⁹ Mlađi govornici obično govore *snēmēm*, *zēmēm*.

⁴⁰ Riječ *māša* u Tuškanima i draganićkim selima ipak bi mogla biti i posuđenica iz čakavskog: u draganićkim selima (moji podatci) nalazimo *māša*, a s obzirom na to da se tamo šva dobro čuva očekivali bismo **māša*.

⁴¹ Npr. u Gornjoj Konjščini *mělin* (Gudek 2013: 44).

Vjerojatno se radi o pučkoj etimologiji: izvorni je oblik vjerojatno bio *mǎlin, odnosno *mǎlin, *mǐlin u govorima s drugačijim odrazom poluglasa,⁴² a zatim je preoblikovan u posvjedočeni *mělin* prema nekom od oblika glagola *mljeti* (pz. 1. jd. *měļem*, imp. *měļi!*).

U trima primjerima (*mǎrem* prema *mǐci*, *panděļak*, *patěka*) vokal *o* daje *a*. U svim se trima slučajevima to javlja nakon labijala, tako da bi se moglo raditi o disimilaciji labijalnosti. Posljednji je moguće objasniti i kao slijed asimilacije (**apatěka* > **apatěka*) i afereze (**apatěka* > *patěka*).

U infinitivnom sufiksu *-nati* < osl. *-nqti ili *-nyti⁴³ vokal *a* umjesto očekivanog *u* odnosno *i* (*vynǎti* ‘vratiti’ – pz. *vŕnĕm* – GPR m. jd. *vŕnal* – ž. jd. *vŕnala* – m. mn. *vŕnǎli* – GPT m. jd. *vŕnĕn*). Tu pojavu nalazimo u cijelom prigorskom dijalektu.⁴⁴ Bilo bi zanimljivo znati je li prije nastanka sufiksa *-nati* prigorski imao *-nuti* < osl. *-nqti ili *-niti* < osl. *-nyti. Dva primjera iz Ozlja, *naslonǎti se*, pz. *naslǎnem se* i *brŕnjiti se*, pz. *brŕnjim se* (Težak 1981b: 230, 285), ukazuju na to da je u Ozlju možda bio *-niti* < *-nyti, no ne možemo u to biti posve sigurni, a još manje možemo biti sigurni za govore koji nisu previše bliski ozaljskome.⁴⁵

Kao i vokal *ĕ*, i vokal *a* pokazuje tragove stare prednaglasne duljine jer ne-naglašeni *a* alternira s dugouzlaznim *a* ako je bio kratak, a s dugouzlaznim *a* ako je bio dug. Većina takvih primjera potječe od starijeg šva, zato što je razvoj prednaglasne duljine u kasnom općeslavenskom bio takav da su primjeri prednaglasnog kratkog etimološkog *a* mnogo rjeđi od primjera prednaglasnog dugog etimološkog *a*.⁴⁶ Takvi su primjeri *rǎstić* – G jd. *rastǐća* < *rǎst* i ž. *slǎtka* prema m. *slǎdak* – sr. *slǎtko*. Češći su primjeri u kojima je pokraćeni etimološki *a* izvorno bio naglašen, pa je postao prednaglasan promjenom naglasnog tipa. Takvi su primjeri ž. *nǎša* – sr. *nǎšę* prema m. *nǎš*, G jd. *rǎta* prema *rǎt*, ž. *vǎša* – sr. *vǎšę* prema *vǎš* i ž. *glǎtka* prema *glǎdak* — sr. *glǎtko*. Još su češći primjeri u kojima dugi *a* nastaje od etimološkog šva, a ne od etimološkog *a*, poput *dǎska*

⁴² U čakavskom se dobro čuva izvorni oblik, npr. Crikvenica *mǎlin* (Dusper Ivančić i Bašić 2013: 7, 141), Protulipa (moji podatci) *mǎlen*.

⁴³ Prema Andersen 1998, u praslavenskom su postojale dvije dijalektalne varijante ovog sufiksa, starija *-nyti i mlađa *-nqti, koje daju *-niti* odnosno *-nuti/-noti* u današnjim zapadnojužnoslavenskim dijalektima. Starija je ideja, koju Andersen opovrgava, da je *-niti* sekundaran prema *-nuti/-noti*.

⁴⁴ Za Ozalj vidi Težak 1981b: 230, za Domagović Galić i Lisac 2017: 134, za Prodindol Rožić 1893 I: 73.

⁴⁵ Rožić (1894 III: 70), na primjer, tvrdi da se u općini Plešivica javlja i *-nuti*.

⁴⁶ Detaljnije u Kapović 2015: 419–440.

– G jd. *daskê*, *mágla* – G jd. *maglê*, ali *gláva* – G jd. *glavê*, *páklèn* – odr. *paklèni* od *pákal* – G jd. *pákla* – G mn. *pakâl*, *stáklo* – G jd. *stákla* – G mn. *stakâl*.

Primjer *jéjce* – NA mn. *jâjca*, koji smo već spomenuli, također pretpostavlja kratki prednaglasni *a*, tj. *jéjce* < *jějčĕ < jajcĕ. Ovo kraćenje sasvim je neobično jer nigdje u paradigmi ne postoji oblik u kojem bismo očekivali kratki prednaglasni *a*, a nalazimo ga i u drugim dijalektima.⁴⁷

2.1.6. Vokal *a*

Vokal *a* potječe od dugog općeslavenskog *a (pz. *brânim* od *braniti* – GPR m. jd. *brânil* – ž. jd. *brânila*, pz. 1. jd. *dâm* – 1. mn. *dâmo* od *dâti*, *gâvran* – G jd. *gâvrana*, *gláva* – A jd. *glâvu*, *grât* – G jd. *grâda*, pz. 1. jd. *kopâm* – 1. mn. *kopâmo* od *kopâti*, *mlât* – ž. *mlâda* – sr. *mlâdo*, pz. *mlâtim* od *mlatiti* – GPR m. jd. *mlâtil* – ž. jd. *mlâtila*, *Ogrâda* – G jd. *Ogrâde*, *otâva* – G jd. *otâve*, *pâlac* – G jd. *pâlca*, *pâsti* – pz. *pâsem* – GPR m. jd. *pâsal* – mn. *pâsli*, pz. *pâzim* od *pâziti* – GPR ž. jd. *pâzila* prema m. jd. *pâzil*, pz. *rânim* od *raniti* ‘hraniti’ – GPR m. jd. *rânil* – ž. jd. *rânila*, *râst* ‘hrast’ – G jd. *râsta*, *râsti* – pz. *râstem* – GPR m. jd. *râsal* – mn. *râsli*, odr. m. *stâri* – ž. *stâra* – sr. *stâro* prema *stâr* – ž. *stâra* – sr. *stâro*, *trâva* – A jd. *trâvu*, pz. 1. jd. *znâm* – 1. mn. *znâmo* od *znâti*) i od produženog općeslavenskog *ъ i *ѣ (*dân* – G jd. *dâna*, *lâš* – G jd. *lâži*, *pân* – G jd. *pâna*, *tâst* – G jd. *tâsta*), a javlja se i u nekim novijim riječima (*čâj* – G jd. *čâja*, *pâžuš* – G jd. *pâžuša* ‘grah’, *râjnglik* – G jd. *râjnglika* ‘zdjela’). Javlja se vrlo često, ali je svejedno marginalan fonem zbog svoje defektivne distribucije – to je jedini vokal koji može biti samo dug, a opreka između *a* i *a* javlja se samo pod dugouzlaznim naglaskom (*kâda* ‘kâda’ – *kâda* ‘kâda’, *kâdi* ‘gdje’ – L jd. *kâdi* od *kâda* te *slâgal* ‘slâgao’ – *slâgal* ‘slâgao’ jedini su minimalni parovi).

2.1.7. Vokal *o*

Vokal *o* potječe od općeslavenskog *o (*Bôk* – G jd. *Bôga*, *dôbar* – ž. *dôbra* – sr. *dôbro*, *dôm* – G jd. *dôma*, *gôra* – A jd. *gôru* – v *gôru* ‘vinograd’, *gôtof* – ž. *gotôva* – sr. *gotôvo*, *kôñ* – G jd. *kôna*, *kôsa* – A jd. *kôsu*, *kositi* – pz. *kosim* – GPR m.

⁴⁷ Kapović (2015: 425) također tvrdi da je prednaglasna kračina u ovom primjeru problematična.

jd. *kòsil* – ž. jd. *kosìla* – m. mn. *kòsili, kótac* – G jd. *kóca* ‘svinjac’, *lóza* – A jd. *lòzu* – v *lòzu* ‘suma’, *nòs* – G jd. *nòsa, nošiti* – pz. *nòsim* – GPR m. jd. *nòsil* – ž. jd. *nòsila* – m. mn. *nošili, nòvi* – ž. *nòva* – sr. *nòvo, nòš* – G jd. *nóža, òn* – ž. *óna* – sr. *òno, ótac* – G jd. *óca, snòp* – G jd. *snópa, sòk* – G jd. *sòka, trošiti* – pz. *trošim* – GPR m. jd. *tròšil* – ž. jd. *trošila* – m. mn. *tròšili, vóda* – A jd. *vòdu* – v *vòdu, voziti* – pz. *vòzim* – GPR m. jd. *vózil* – ž. jd. *vòzila* – m. mn. *vozìli*).

Kod vokala *o* ne možemo vidjeti tragove stare prednaglasne duljine jer ona nije ostavila traga u kvaliteti spomenutog vokala. Čak ni u primjerima poput *nòš* – G jd. *nóža* ili *dòm* – G jd. *dóma*, gdje duljinu nalazimo i u nominativu i u kosim padežima, ne možemo biti sigurni da je u kosim padežima ona trag stare prednaglasne duljine. Naime, prednaglasna je dužina u tim riječima analoška.⁴⁸ Svejedno, budući da u susjednim draganičkim selima (moji podatci), u kojima nema duljenja pri retrakciji, u tim primjerima nalazimo neosporiv trag stare prednaglasne duljine (*nòž* – G jd. *nòža, dòm* – G jd. *dòma*), postoji velika vjerojatnost da je i u Tuškanima u tim primjerima nekad bila prednaglasna duljina.

2.1.8. Vokal *u*

Vokal *u* potječe od općeslavenskog **u* (*kupiti* – pz. *kûpim* – GPR m. jd *kúpil* – ž. jd. *kúpila* – m. mn. *kupìli, sùša* – G jd. *sùšę, sušiti* – pz. *sušim* – GPR m. jd. *sùšil* – ž. jd. *sušila* – m. mn. *sùšili, sùf* – ž. *súva* – sr. *sûvo*), **q* (*múdar* – ž. *múdra* – sr. *múdro, nùtar, nútri, subòta* – G jd. *subòtę, sût* – G jd. *sûda, suditi* – pz. *sûdim* – GPR m. jd. *súdil* – ž. jd *súdila* – m. mn. *sudìli*) i slogotvornog **ǰ* (*stûp* – G jd. *stûpa, tûci* – pz. *túčem* – GPR m. jd. *tûkal* – mn. *tûkli, vûk* – G jd. *vûka, žúna* – A jd. *žúnu, žût* – ž. *žúta* – sr. *žûto*). Vokal *u* umjesto vokala *o* nalazimo u tipičnim kajkavskim primjerima *kùliko/kúlko* i *tùliko/túlko*. U zamjenici *on* i njezinim izvedenicama mogu se javiti i vokal *o* i vokal *u* (*òn/ùn* – ž. *óna/úna, ónda/únda*).

U cijelom prigorskom dijalektu jedino se u Domagoviću i Petrovini te možda još nekim susjednim selima (Galić i Lisac 2017: 134) još razlikuje odraz osl. **q* i **ǰ* od odraza općeslavenskog **u*, pri čemu se vidi tipično kajkavsko stapanje **q* i **ǰ*. U Tuškanima, čini se, više nema nikakvog traga te stare razlike. Ponegdje u kaj-

⁴⁸ Detaljnije u Kapović 2015: 231–233, 400–406.

kavskom moguće je tu razliku neizravno vidjeti po tome što se *l* palatalizirao u *ʎ* ispred osl. *u, što je trag nekadašnjeg prednjeg (ili barem prednjijeg) izgovora toga glasa.⁴⁹ No u Tuškanima nema takve palatalizacije ispred osl. *u, a današnji se *u* izgovara jednako stražnje bez obzira na to potječe li od osl. *u ili od osl. *q i *ɟ.

2.2. Izgovor tuškanskih vokala

Izgovor tuškanskih vokala razlikuje se ovisno o tome jesu li naglašeni ili nenaglašeni, kratki ili dugi, čak i o tome jesu li uzlazni ili silazni, a na njega utječe i glasovna okolina. Postoje i određene generacijske, pa čak i idiolektne razlike u izgovoru vokala, što sve zajedno rezultira izrazito velikim brojem alofona. Kako bismo ih što preciznije opisali, odlučili smo upotrijebiti međunarodni fonetski alfabet (IPA).

Naglašeni *i* većina govornika izgovara slično štokavskom *i* (IPA [i]) bez obzira na dužinu i ton. Neki govornici, osobito sredovječni i mlađi muškarci, kratki i dugi silazni *i* mogu izgovoriti nešto otvorenije od toga (IPA [i̟], [i̟ː]), dok dugi uzlazni *i* i dalje izgovaraju jednako zatvoreno kao štokavski *i* (IPA [iː]). Dugi *i* uvijek je monoftong. Nenaglašeni je *i*, naprotiv, otvoren, labav i centraliziran (IPA [ɪ]), na kraju riječi vrlo otvoren (IPA [ē]), gotovo kao vokal *e*.

U naglašenom slogu vokal *e* obično je zatvoren (IPA [e]), rjeđe srednji, sličan štokavskom *e* (IPA [e̟]). Opet je obično dugi uzlazni *e* zatvoren (IPA [eː]), dok su kratki i dugi silazni *e* srednji (IPA [e̟], [e̟ː]), i opet sredovječni i mlađi muškarci izgovaraju vokal *e* otvorenije nego starije žene. Dugi *e* može se diftongizirati u relativno neizraziti diftong ^ɪ*e* ili, rjeđe, *e*^ɪ (IPA [ɪeː], [eːɪ]). U slogu zatvorenom suglasnikom *r* može se diftongizirati i u izrazitiji diftong ^ɪ*e* (IPA [ɪɛː]). Vokal *e* ne javlja se u nenaglašenom slogu, gdje se stopio s vokalom *ɛ*.

Naglašeni *ɛ* najčešće je izrazito otvoren (IPA [æ]), rjeđe umjereno otvoren (IPA [ɛ̟]). Postoje idiolektalne razlike u čestoći tih dvaju izgovora, koje ne ovise o dobi i spolu. Dugi *ɛ* gotovo je uvijek monoftong, no vrlo rijetko može se diftongizirati u neizraziti diftong ^ɛ*ɛ* (IPA [ɛ̟æː]). Nenaglašeni je *ɛ* zatvoreniji od naglašenoga,

⁴⁹ Lončarić (1996: 69) to spominje za Međimurje i Gorski kotar, a Marinković (2019: 112) posebno za istočnogoranske govore.

obično umjereno otvoren (IPA [ɛ]) ili srednji (IPA [ɛ̞]), labav i centraliziran pa se ponekad, doduše vrlo rijetko, može izgovoriti i kao šva.

Naglašeni *a* izgovara se kao pravi šva (IPA [ə]). Vokal *a* uvijek je kratak i ne javlja se u nenaglašenom slogu, gdje se stopio s vokalom *a*.

Kad je naglašen, vokal *a* ponekad je centralan, sličan štokavskom *a* (IPA [ä]), ponekad stražnji (IPA [ɑ]), a ponekad i prednji (IPA [a]). Ponovno, u čestoći tih triju izgovora postoje idiolektne razlike, od kojih jedna ovisi o dobi: neki govornici, obično stariji, kratki i dugi *a* izgovaraju jednako, dok drugi, obično mlađi, kratki *a* izgovaraju centralno (IPA [ä]), a dugi *a* stražnje (IPA [ɑ:]). Tako se u njihovu govoru izgovor dugog *a* približio izgovoru vokala *ɑ*, no ta se dva vokala svejedno još nisu stopili. Dugi *a* nikad se ne diftongizira. Nenaglašeni je *a* labav i centraliziran, zatvoreniji od naglašenoga te se najčešće izgovara kao vrlo otvoreni (IPA [ɐ]) ili umjereno otvoreni šva (IPA [ə]), rjeđe slično štokavskom *a* (IPA [ä]).

Vokal *ɑ* stražnji je i zaobljen, gotovo uvijek vrlo otvoren (IPA [ɔ:]),⁵⁰ tek vrlo rijetko umjereno otvoren (IPA [ɔ:]).⁵¹ Može se diftongizirati u relativno neizraziti diftong ^ɐ*ɑ* ili, rjeđe, *ɑ^ɐ* (IPA [ɔɔ:], [ɔ:ɔ]). Vokal *ɑ* uvijek je dug i ne javlja se u nenaglašenom slogu, gdje se stopio s vokalom *a*.

Naglašeni *o* najčešće je zatvoren (IPA [o]), rjeđe srednji, poput štokavskog *o* (IPA [ɔ]). Još nismo utvrdili jesu li te razlike idiolektalne i ovise li o dobi i spolu. Često kod jednog te istog govornika nalazimo oba izgovora. Dugi *o* ponekad se diftongizira u razmjerno neizrazit diftong ^u*o* (IPA [ɔo:]). Diftong *o^u* (IPA [o:ɔ]) nije zabilježen, no to bi moglo biti i slučajno. Nenaglašeni je *o* obično zatvoreniji od naglašenoga, zatvoren (IPA [o]) ili vrlo zatvoren (IPA [ɔ]). Često se i stapa s nenaglašenim *u*, no otprilike jednako često ostaje različit od njega. Kod većine je govornika to jednosmjerna opozicija: nenaglašeni *o* može ostati *o* ili dati *u*, no nenaglašeni *u* uvijek ostaje *u*. Kod jedne starije žene na kraju riječi i ispred naglašenog *a* nenaglašeni *u* može dati *o*: *tàkvɔ zdělo, ɔnέmo, g bràto, možq̄r, pɔr̄q̄ne, loq̄gr, kɔkur̄za, sɔkàlo*. U određenim uvjetima vokal *o* izgovara se centralizirano. Kod većine je govornika ta centralizacija vrlo blaga (IPA [ɔ̞], [ɔ̞]), no kod starijih žena ona ponekad može biti i jača (IPA [ø], [ɛ̞]). Centralizacija ponajviše ovisi o susjednim glasovima: prethodni prednjojezični suglasnici, den-

⁵⁰ Tradicionalni „zatvoreni *a*”.

⁵¹ Tradicionalni „otvoreni *o*”.

tali i palatali, pospješuju centralizaciju, dok je prethodni stražnjojezični suglasnici, velari, otežavaju: jača je centralizacija u *dðli* nego u *gðri*. Labijali su, čini se, neutralni, a takav je i nulti pristup sloga. Centralizaciju pospješuju i prednji, a otežavaju stražnji vokali u sljedećem slogu: centralizacija je jača u *dðšli* nego u *dðšal*. Centralizacija ovisi i o kvantiteti vokala: jače se centralizira kratki nego dugi *o*. Dugi se *o* najjače centralizira kad se nalazi u slogu zatvorenom suglasnikom *j*: *dðjti*, pz. *dðjdem*. Ovi uvjeti centralizacije uvelike podsjećaju na uvjete promjene *o > ɛ* u govorima prodindolskog tipa, na primjer u susjednom luškom govoru, no nisu posve isti: u govoru Luga i drugih draganičkih sela centralizacija ovisi isključivo o prethodnim suglasnicima, dok je ovisnost centralizacije i o vokalima u sljedećem slogu karakteristična za udaljenije govore Domagovića, Petrovine i Prodindola (Galić i Lisac 2017: 132–135, Ivić 1968: 62–64).

Evo nekoliko primjera centraliziranog *o*: *Dðjdem jðš na kɔntrɔlɔ, Jðj, prɛdɔj su jðš višɛ, Kɔ da sðd glɛdɔm tð, dðjdem, dðjti, prɔsɔl, prɔsɔlɔ, prɔsɔm, prɔsɔt, nðsɔm, nðsɔlɔ, trɔšɔl, trɔšɔlɔ, nðgɔ, sðka, dðlɔ, dðšlɔ, prɔsu*, ali *gðri, gðru, vðzilɔ, kðsilɔ, kðsilɔ, kðn, vðl, zvðno*.

Evo i nekoliko primjera stapanja vokala *o s u*: *Svɛ mi jɛ unɔ prɛd uɔmɔ, z lɔpɔtɔm kɔpɔm, kɔbɔlɔ, kɔšɔca, kɔprɔva, pɔtɔk, na pɔtɔku, na pɔtɔki, pɔ sɛlɔ, pɔd brɛgɔm, pɔ zɔmɔ, kɔprɔva, s kɔprɔvɔm, gɔvɛdɔna, utɔva, pɔšɔlɔ sɛ, pɔdalɔ, mɔlɔ dɔlɛ, lɔvɔlɔ, Rɔdɔvɔjɔvɔ, kɔmplɛtnɔ, ɔrgɔn, vɔvɔ i vɔvɔ, kɔtɔɔ i kɔtɔɔ, bulɔ i bɔlɔ, bulɔjɔ, nɔ vɔdɔ i nɔ vɔdɔ, ɔrɔlɔ i orɔlɔ, gɔrɛlɔ i gɔrɛlɔ, ɔvɛka i ɔvɛka, kɔrɔtɔ i kɔrɔtɔ i kɔrɔtɔ, kɔrɔtɔ, kɔrɔtɔ, bɔgɔtɔjɔ i bɔgɔtɔjɔ, prɔsɔtɔ i prɔsɔtɔ, prɔsɔlɔ i prɔsɔlɔ, vɔzɔtɔ i vɔzɔtɔ, vɔzɔlɔ i vɔzɔlɔ, nɔsɔtɔ i nɔsɔtɔ i nɔsɔtɔ, nɔsɔlɔ i nɔsɔlɔ i nɔsɔlɔ, kɔsɔtɔ i kɔsɔtɔ, kɔsɔm, kɔsɔlɔ i kɔsɔlɔ, trɔšɔtɔ i trɔšɔtɔ, trɔšɔm, trɔšɔlɔ, ali vɔnɔ, sɛnɔ, tɛstɔ, mɛsɔ, mlɛkɔ, kðkɔš, lɛpɔ, ɔrɛva, kɔlɛna, nɔvɔjɔ*.

Naglašeni *u* obično se izgovara slično štokavskom *u* (IPA [u]), rjeđe se izgovara nešto otvorenije (IPA [ɯ]). Slično kao i za vokal *o*, još nismo utvrdili postoje li idiolektalne razlike u čestoći ovih dvaju izgovora i o čemu one ovise, jer kod jednog te istog govornika nerijetko nalazimo na oba izgovora. Dugi je *u* uvijek monoftong. Nenaglašeni je *u* otvoren, labav i centraliziran (IPA [ʊ]), osobito na kraju riječi gdje može biti vrlo otvoren (IPA [ø]), gotovo kao vokal *o*. Kod većine govornika nenaglašeni *u* uvijek ostaje *u*, kod jedne starije žene on daje *o* kad mu slijedi nenaglašeni *a*. Kao i vokal *o*, i vokal *u* izgovara se centralizirano u određenim uvjetima. Opet je kod većine govornika ta centralizacija vrlo blaga (IPA

[ɯ], [ɯ̃]), no kod starijih žena ona ponekad može biti i jača (IPA [ɯ̃], [ɯ̃̃]). Kao i kod vokala *o*, centralizaciju pospješuju prethodni prednjojezični suglasnici, dentali i palatali, te prednji vokali u sljedećem slogu, a otežavaju stražnjojezični suglasnici, velari, te stražnji vokali u sljedećem slogu, dok su labijali i nulti pristup sloga neutralni: jača je centralizacija u *stûp* nego u *kûp*. Za razliku od vokala *o*, kod vokala *u* kvantiteta ne utječe na centralizaciju, i kratki i dugi *u* centraliziraju se jednako lako.

Evo nekoliko primjera centraliziranog *u*: *Vêc jê dũgo prõsim, Jê sam prêkũžila, jũtro, rûbaça, lûk, slûšati, dũgačko, A jd. drugu, stûpa, NA mn. sũze, Jendrûsa* (toponim), *Jũlika* (ime), *plûca, slûga, blûza, rûp, tûci, tûci, tûka, tûkli, stûp, cúcak* ‘pas’, *rûka, sũd, žũtõ, sũnce, sũza, želũdac, sũset, sũseda, trî zũba, pût. nũsiti, nũsili, zaruãiti, kũritũ, betunĩranũ.*

Iz svega ovoga možemo zaključiti da tuškanski vokalizam i sinkronijski pokazuje tipične kajkavske osobine: vokal *ɛ* vrlo je otvoren, vokal *e* prednji je parnjak stražnjemu vokalu *o*, vokali *o* i *u* centraliziraju se, nenaglašeni se vokali reduciraju.⁵² Po tome je govor Tuškana vrlo sličan govoru Luga. Naprotiv, u govoru Mahićna te tipične kajkavske osobine izostaju ili nisu toliko izražene: vokal *ɛ* umjereno je otvoren, vokal *o* nema prednjeg parnjaka, vokali *o* i *u* ne centraliziraju se izrazito, redukcija vokala samo je sporadična. Također, kratki je *i* tamo otvoren, dok je u Tuškanima i Lugu on zatvoren. Neke od tih osobina, otvoren izgovor kratkog *i* i nestanak centralizacije vokala *o* i *u*, prodrle su i u govor Tuškana kod mlađih generacija, dok starije generacije još uvijek čuvaju nekadašnje stanje.

3. Konsonantizam

Tuškanski konsonantizam mnogo je sličniji standardnom jeziku nego njegov vokalizam. Razlika je u tome što tuškanski govor nema zvučnu postalveolarnu afrikatu *dž*, no ima alveopalatalne frikative *š* i *ž*. Također, suglasnik *h* u tuškanskom govoru mogao bi se smatrati tek automatskim glasom koji se ponekad umeće u hijat, iako se tu javlja na mjestima gdje je nekad postojao *h* kao fonem. Tuškanski suglasnici prikazani su u tablici 5.

⁵² Ivić 1968: *passim*, Vermeer 1983: 451–464. Smatramo da je Ivićeva povijesna interpretacija kajkavskog vokalizma bliža istini nego Vermeerova, no oba autora daju iscrpan, dobro oprimjeren popis tipičnih osobina vokalizma tog narječja.

Tablica 5. Tuškanski suglasnici

	-	labijali	labio-dentali	dentali	alveolari		post-alveolari	alveo-palatali	palatali	velari	glotali
					apikalni	laminalni					
okluzivi	bezvučni	p		t						k	
	zvučni	b		d						ɓ	
frikativi	bezvučni		f			s	ʃ	ś			(h)
	zvučni		v			z	ž	ž			
afrikate	bezvučni					c	č	ć			
	zvučni					[dz]	[dž]	đ			
nazali	lateralni	m		n				ń			
	aprosimantni			l				l			
vibranti						r					
	poluvokali								j		

3.1. Sinkronijski i fonetski opis tuškanskog konsonantizma

Ovdje ćemo ukratko usporediti izgovor tuškanskih suglasnika s izgovorom suglasnika u standardnom jeziku.

3.1.1. Labijali i labiodentali

Labijali i labiodentali izgovaraju se slično kao u standardnom jeziku, osim što je tuškanski *v* najčešće frikativ [v], a ne sonant [ʋ]. Kao i drugi opstruenti, obezvučuje se na kraju riječi (*krðf*, *óbrof* ‘griva (na brijegu)’, *prãf*), čak i kad sljedeća riječ počinje samoglasnikom (*něgof ótac*). Ipak, ispred bezvučnog suglasnika ne obezvučuje se uvijek, nego ponekad može postati i sonant [v] (*ón jãfçę*, *jãvčę*) ili čak poluvokal [w] (*Kuńkôwsku*). U brzom govoru i između samoglasnika može oslabjeti i postati sonant (*ubreżiwałę*, *izveżiwałę*), ponekad i posve ispasti (*bûm tę s kuprium*, *obãila*, *űęk*, *żię*), premda se tu češće javlja uobičajeni frikativ [v] (*izveżiwałę*). Ni jedan drugi suglasnik ne ispada između vokala. Iza samoglasnika *u* često, a iza samoglasnika *o* nešto rjeđe, javlja se polusamoglasnik [w], obično tamo gdje je on umetnut da popuni zijev nastao ispadanjem suglasnika *h* (*kűwati*, *kuwãča*, *pľűwati*, *sűwu*), no ponekad i u drugim slučajevima (*Zarkôwac*). Iza samoglasnika *u* on se zapravo izgovara kao neslogotvorni samoglasnik [u̯], pa se često stapa s prethodnim samoglasnikom, neutralizirajući njegovu dužinu: [ü̯u̯] i [ũ̯u̯] oba postaju [ũ̯], pa se fonološki *krűva* izgovara kao [krűwa], [krűwa] ili [krűa], a fonološki *sűva* kao [sűwa], [sűwa] ili [sűa], tako da [krűa] = [sűa]. Slično se događa i sa suglasnikom *j* iza samoglasnika *i*, o čemu više dalje u tekstu.

Budući da [w] umetnut u zijev postaje *f* na kraju riječi (*krűf* – G jd. *krűva*), treba ga smatrati alofonom suglasnika *v*.

Također, suglasnik *f* mnogo je češći u domaćim riječima jer je nastao cijelim nizom glasovnih promjena, no o tome ćemo govoriti u poglavlju o dijakroniji.

3.1.2. Dentali i alveolari

Ovdje se jedino dentalni okluzivi *t* i *d* te alveolarni vibrant *r* izgovaraju kao u standardnom jeziku, dok se ostali suglasnici izgovaraju nešto drukčije.

Prvo, u tuškanskom su govoru ne samo *t* i *d* nego i *n* i *l* dentalo-alveolarni glasovi, dok je u standardnom jeziku *l* uvijek, a *n* ispred visokih vokala alveolaran.⁵³

Drugo, suglasnici *s*, *z* i *c* izgovaraju se kao dentalo-alveolari samo ispred nevisokih samoglasnika. U svim drugim položajima izgovaraju se kao laminalni alveolari, sa sličnim oblikom jezika i usana kao kod suglasnika *ś*, *ź* i *ć*, ali na drugom mjestu izgovora, na alveolarnom grebenu a ne iza njega. Usnice mogu biti zalihosno razvučene.

Suglasnik *l* ima tri glavna alofona. Ispred centralnih vokala *a*, *o* i *u* javlja se „čisti” [l] (NA mn. *flāšice*, *lūk*, *slūga*, *lōš*, *zlō*), ispred stražnjih vokala *a*, *o* i *u* te na kraju sloga javlja se velarizirani [ɫ] (G mn. *flāšic*, *nāḷaz*, *kuḃiḷa*, *pu sēḷy*, *čītal*, *imat*, *rēkat*), a ispred prednjih vokala javlja se palatalizirani [ɭ]. On se kod starijih govornika izgovara jednako kako se inače izgovara suglasnik *l* (*bulī*, *lētī*, *mlēko*, *vōlī*, I mn. *vōlī* kao *pōlē*, *zēlē*), no kod mlađih je palatalizacija suglasnika *l* ispred prednjih vokala slabija te se on u njihovom govoru ne stapa s *l*.

3.1.3. Postalveolari i (alveo-)palatali

Razlika između „tvrdih” *č*, *š* i *ž* te „mekih” *ć*, *đ*, *ś* i *ź* slična je onoj u štokavskom. Suglasnici *č*, *š* i *ž* izgovaraju se kao retrofleksni postalveolari, sa zalihosno zaobljenim usnicama (IPA [t̚ʃ], [ʃ̚] i [z̚]), dok se suglasnici *ć*, *đ*, *ś* i *ź* izgovaraju kao laminalni alveopalatali, sa zalihosno razvučenim usnicama (IPA [tɕ], [dʒ], [ɕ] i [ʒ]). Drugim riječima „tvrdi” *č*, *š* i *ž* vrlo su tvrdi⁵⁴ i jasno se razlikuju od „mekih” *ć*, *đ*, *ś* i *ź*.

Suglasnici *ń* i *j* izgovaraju se slično kao u štokavskom, kao pravi palatali, pri čemu je *ń* nešto više prednji od *j* (Kapović 2020: 56). Suglasnik *j* izgovara se kao pravi suglasnik [j] na početku sloga, a na kraju sloga i iza samoglasnika *i* izgovara se oslabljeno, kao neslogotvorni samoglasnik [i̯], koji onda stapa s prethodnim samoglasnikom, neutralizirajući njegovu duljinu, tako da fonološki *rakīja* fonetski glasi [rakīja], [rakī̯ja] ili [rakī̯a], kao što smo već spomenuli za suglasnik *v* nakon samoglasnika *u*.

⁵³ Kapović 2020: 54–55. U standardnom se jeziku suglasnik *n* izgovara dentalno ispred nevisokih vokala i ispred dentalnih suglasnika, a apikalno alveolarno u ostalim slučajevima. Suglasnik *l* izgovara se laminalno alveolarno ispred nevisokih vokala te labijalnih i dentoalveolarnih suglasnika, a apikalno alveolarno u ostalim slučajevima.

⁵⁴ I u štokavskom „tvrdi” *č*, *š* i *ž* mogu biti retrofleksni, no u standardnom jeziku obično se opisuju kao apikalni postalveolari, dakle kao nešto (ali jedva) „mekši” glasovi (Kapović 2020: 55).

No suglasnik *l* izgovara se prilično drukčije. Teško je biti siguran bez strojnog mjerenja, no slušno zvuči ili kao pravi palatalizirani dental [lʲ] ili kao alveopalatal [lʲ]. U odnosu na štokavski *l* zvuči djelomice depalatalizirano, no u stvarnosti se nikad potpuno ne depalatalizira osim u primjeru *válda*. Suglasnici *l* i *lʲ* stapaju se, kao što smo rekli, jedino ispred prednjih samoglasnika, gdje se *l* palatalizira. Vrlo sličan izgovor spominje Težak (1981b: 223) za podbrešku varijantu ozaljškog govora (i inače varijanta ozaljškog govora koja se po najviše osobina podudara s tuškanskim govorom) (Težak 1981b: 223).

3.1.4. Velari i glotali

Suglasnici *k* i *g* izgovaraju se slično kao u standardnom jeziku. Suglasnik *h* javlja se samo između samoglasnika, i to u slobodnoj varijaciji s hijatom (*mehûr* ili *mêûr*, *dohâjal* ili *doâjal* ‘dolazio’, *čêhat* ili *čêat* ‘odvajati isperke od pera’). Tada se izgovara kao glotalni frikativ, obično zvučni, (IPA [ɦ]).

3.1.5. Fonološki procesi

Jednačenje po zvučnosti provodi se dosljedno, i po njemu možemo vidjeti da je *v* fonološki frikativ (*ôfca*, N mn. *nôfci* – G mn. *novêc*⁵⁵, G jd. *Péfca* od *Pévac*). Jednačenje po zvučnosti provodi se i preko granice riječi (*ʰótadz dëçj udilʷ zëm̩*), pri čemu se ponekad može vidjeti trag nestalog *h* (*is ižë*).

Svi se opstruenti obezvučuju na kraju riječi (G mn. *jâgot*, *jâstrep*, *krûf*, *mêdvët*, *mûš*, *na ôref* prema *na ôrêvë*, *rûp*, *sûset*, *sât*), osim ako sljedeća riječ ne počinje zvučnim suglasnikom kad prevladava jednačenje po zvučnosti (...*prîčlâ da sâd bîla pri Gâšparu*, *i da vëc sâd Gâšpara prôsila*, *da mę nęg dâ na prêtrage*... prema ...*sât je dât za vâdit kfv*... i ...*ôno tàm kô je i sât*...). Obezvučenje nije uvijek potpuno, nego se ponekad, pogotovo kod mlađih ljudi, može razlikovati djelomice obezvučeni suglasnici suglasnici *h*, *ç*, *g*, *y*, *z*, *ž*, *đ* od pravih bezvučnih suglasnika *p*, *t*, *k*, *f*, *s*, *š* i *ć* (*kômâç*, *nâłazøy*, *kâj buš tí sâç*, *tí bi ràç*).

⁵⁵ Ovo je mlađa riječ. Stariji se ljudi još sjećaju da se nekad govorilo *pëñezi* – G mn. *pinês*. Da je riječ mlađa, vidi se po naglasku (usp. *nôvci* i *ôfçë*).

3.2. Dijakronijski opis tuškanskog konsonantizma

Većinom se suglasnici u tuškanskom govoru razvijaju jednako kao u standardnom jeziku, osim različitih rezultata jotacije i različitog razvoja suglasnika *h* i *f*, o kojima ćemo malo više govoriti. Osim tih specifičnosti, javlja se dosta pojednostavljenja suglasničkih skupina, ponajviše na početku riječi:

*pt, *pč > t, č: *t̃ca*, *č̃ela*

*pš > š: *š̃eñca*

*gd > gd ili d: *gd̃e* ili *d̃e*, *gd̃oj* ili *d̃oj*

*tṽr > tr : *t̃rd*.

Ovdje se u gotovo svim primjerima radi o izbjegavanju slijeda od dvaju okluziva na početku riječi.

Na početku riječi redovito se gubi i *v* ispred suglasnika, osim u skupinama *vl* i *vr*: *mr̃eti*, *ñuk*, *ñutar*, *ñutri*, *top̃iti* ‘utopiti’ *z̃eti*. Najvjerojatnije je tu prvo *vn* postao *hn*, a onda se *h* izgubio kao obično. Usporedi u Mahićnu (moji podatci), u kojem se *h* bolje čuva nego u Tuškanima, *hñutar*. U Lugu (moji podatci) skupina *vm* dobro se čuva: GPR ž. jd. *vm̃řla/vm̃řla*.

3.2.1. Jotacija i suglasnici *s* i *ž*

U tuškanskom govoru druga je jotacija, nastala nakon ispadanja općeslavenskih poluglasa, dosljedno provedena i u korijenu riječi i u nastavcima.⁵⁶ Prema drugoj jotaciji *tj > ć (*ć̃edan*, *k̃iće* ‘granje’, *pr̃uće*, *sm̃ćeć̃e*), *dj > đ (*rod̃q̃k*, *s̃uđ̃e*), *sj > š (*t̃ř̃še* ‘vinograd’), *zj > ž ili ž̃ (*Br̃eđ̃e* ‘Brezje’, *ž̃el̃ež̃e* ‘željezo’), *stj > š (*l̃iše*, *Ras̃e*), *zdj > đ (*gr̃ođ̃e*). Skupine *šj, *žj, *čj obično se pojednostavljuju u š, ž, č (*B̃óži*, *L̃ěkuš̃e*, *ob̃ř̃še* ‘gornji dio vinograda’), no ne uvijek (*lis̃ič̃ji*), a nakon labijalna *j* postaje *ǰ* (*g̃ř̃m̃ř̃e*, *gr̃ob̃ř̃e*, *kr̃q̃ṽli*, *sñop̃ř̃e*).

Rezultati prve i druge jotacije isti su za primarni *tj i sekundarni *t̃j, no ne i za primarni *dj i sekundarni *d̃j. Prva skupina daje *j* (nesvrš. *-aj̃ati* od svrš. *-od̃iti*,

⁵⁶ U susjednom Draganiću i Lazini (moji podatci) ima nekoliko primjera zbirnih imenica u kojima sufiks *-je* nije izazvao jotaciju: Dr *k̃it̃je*, *gr̃ob̃je*, L *br̃ist̃je*, *sadj̃e*, *t̃est̃je*, no u korijenu riječi ona se provodi: Dr, L *ć̃edan*. Usporedi *t̃iše* u Ozlju (Težak 1981b: 222).

komp. *glàji, méja*, komp. *mlàji, prèja*, GPT *sùjen, izvâjen, posâjen*), a druga daje, kao što smo rekli, *đ*. No u sinkronijski prozirnim tvorbama kao što je glagolski pridjev trpni, gdje se vidi da *j* postaje od starijeg **dj*, može doći do zamjene izvornog rezultata prve jotacije *j* rezultatom druge jotacije *đ*, koji je sinkronijski češći i bolje se uklapa u fonološki sustav. Tako uz *sùjen* postoji i *sùđen*, a od *roditi* postoji samo *ròđen*. Na sličan način promjena *šč* > *ś* može izostati (ali ne redovito) unutar paradigme tamo gdje je vidljiv polazni *st*: I jd. z *maščû* prema *mâst*, GPT *očĩšćen* prema *očĩstiti*, no uvijek *pušãti, dvorĩšć*.

Nastanak suglasnika *ś* i *ž* usko je povezan s jotacijom. Suglasnik *ś* nastaje od primarnog općeslavenskog **stj*, **skj* (*dvorĩšć, gũšć, pišãti, pušãti, šãp, šipãti, vrišãti*) i od sekundarnih **stǰj* (*lišć, z mašû*) i **sbj* (*tǰšć*), dok suglasnik *ž* nastaje samo od sekundarnog **zǰj* u riječi *žćlćžć*. Primarni općeslavenski **zdj*, **zgj* (*mãđac, mòđani, ròđę* ‘odrezano granje vinove loze’, *ruditi* ‘mrviti kukuruz’) i sekundarni **zdǰj* (*gròđę*) daju suglasnik *đ*. Kao što smo spomenuli u uvodu, po tome se govori ozaljskog tipa razlikuju od govora prodindolskog tipa, u kojima i ovi posljednji skupovi daju suglasnik *ž*.

Vrlo je vjerojatno da se u razvoju **stj*, **skj*, **stǰj* > *ś* i **zdj*, **zgj*, **zdǰj* > *đ* prvo dogodio nastanak suglasničkih skupina *šč* (fonetski [šć]) i *žđ* (fonetski [žđ]), kako se to dogodilo u većini drugih govora, pa su se onda one pojednostavile, *šč* > *ś* i *žđ* > *đ*. Čini se da razvoj općeslavenskih **zdj* i **zgj* u *đ*, s obzirom na to da implicira međufazu *žđ*, odlučno pobija neke starije teze, npr. Belićevu (Lončarić 1996: 89) da je *ž* u prigorskim govorima (prodindolskog tipa) nastao od starijeg *žj*, dakle da je najstariji razvoj te suglasničke skupine bio čakavski. No, kao što ćemo vidjeti, to nije sigurno.

Logično bi bilo pretpostaviti, kad ne bismo imali dodatne podatke, da je razvoj **sbj* > *ś* i **zǰj* > *ž* rezultat jednostavne jotacije, kao u nekim štokavskim govorima u kojima *sjekira* > *šekira*. No prema podacima u susjednim govorima koji nemaju promjenu *šč* > *ś* Težak (1981b: 222) zaključuje da je skup **sbj* pravilno dao **sj*, pa da je on analogijom preoblikovan u *šč*, koji je onda dao *ś*. To zaključuje po govorima u kojima se prema ozaljskom *trše* kaže *tršće*.⁵⁷ U prilog tomu da

⁵⁷ Nekoliko potvrda *šč* od *sj* nalazimo u *Dugoreškom Rječniku* Marinka Perušića (Perušić 1993: 86, 88, 153): *tǰšće, oščák*, ‘osjak (vrsta trave)’, Tuškani *tǰšć, ošák*. S druge strane u *pãjši* ‘pasji’ dolazi do asimilacije i metateze, kao u ozaljskom *pãjši* (Težak 1981b: 222). S obzirom na to da je u primjeru *kòđi* > *kòzji* došlo do vraćanja nastavka *-ji*, mogli bismo pomisliti da se isto dogodilo i u **pãši* > **pãšji*, pa je onda došlo do metateze, ali moguće je i da je otpočetka postojala dvojnost u razvoju suglasničke skupine **sj*.

je zaista postojala međufaza *šć* govori i paralelan razvoj skupa *zʒj. Naime, čini se da je odraz *ž* u riječi *želēžę* nije ni jedini ni najčešći odraz suglasničkog skupa *zʒj, nego da je to *đ*. Za to ima više indikacija. Prvo, u Ozlju se (Težak 1981b: 221) u nazivu biljke *kôđi rôk* i nazivu grožđa *kôđi cicki* navjerojatnije čuva arhaičan odraz skupa *zʒj. Pridjev *kozji* inače glasi *kôzļi* ili *kôzji*, što zacijelo predstavlja mlađu, produktivnu tvorbu u usporedbi sa starijom, neproduktivnom u fitonimima *kôđi rôk* i *kôđi cicki*. U Tuškanima npr. imamo *cūcli* ‘pseći’ od *cúcak* ‘pas’, što ukazuje na sekundarno širenje sufiksa *-ļi*. Dapače, i sam fitonim *kozji rog* u Tuškanima glasi *kôzļi/kôzji rôk*. U Tuškanima nalazimo i toponim *Brêđę*, podrijetlom zacijelo kolektiv od *brêza*, koji također ukazuje na razvoj *zʒj > *đ*. Dakle, osnovni je odraz skupa *zʒj zacijelo *đ*, a odraz *ž* u *želēžę* izniman je. Težak misli da je u primjerima s *đ* nekako došlo do promjene *ž* > *đ*, no to nije previše vjerojatno. Najvjerojatnije je prvo došlo do razvoja *zʒj > *zj > *žđ* pa se onda *žđ* u većini primjera redovito pojednostavio u *đ* (kao *grôžđę > *grôđę*, *môžđęni > *môđęni*), a u riječi *želēžę* iznimno u *ž*. Dapače, u Pribiću (Težak 1982: 297), gdje su i *šć* i *žđ* očuvani (*dvorišće*, *klišća*), nalazimo – *želēžde!*

Na koji su način *sʒj i *zʒj dali *šć* i *žđ*, glasovnom promjenom ili analogijom? Teško je reći jer dostupni primjeri ne ukazuju ni na jednostavne, plauzibilne analogije ni na pravilne, „mladogramatičarske” glasovne promjene. Lako je zamisliti *tʃsʒę > *tʃšćę prema *līšćę, kao i *brêzję > *brêžđę prema *grôžđę, no nije mi poznata nijedna riječ prema kojoj bi direktnom analogijom *kôzji mogao postati *kôžđi: jednostavno nema posvojnih pridjeva na *-ji* tvorenih od imenica čiji korijen završava na *zd*. S druge strane, razvoj skupa *zʒj ne određuje jedan „mladogramatičarski” glasovni zakon, nego on ima popriličan broj nepredvidivih odraza: *kôzji*, *Brêđę*, *želēžę*. Uvjerljivom se čini mogućnost da je promjena *zj > *žđ započela kao prava morfološka analogija tamo gdje to ima smisla (*brêzję > *brêžđę prema *grôžđę), a zatim se proširila leksičkom difuzijom i tamo gdje to morfološki nema smisla (*kôzji > *kôžđi) te ostavila određen broj iznimaka koje su sačuvala *zj. Nije moguće dati jednoznačan i uvjerljiv odgovor na to zašto baš samo u riječi *želēžę* nalazimo odraz *ž*.

Sasvim je neobično, i posve nejasno, pojavljivanje suglasnika *ś* u riječi *gûśęnica*.

Ni za par *č – ć* ni za par *š – ś*, a kamoli za par *ž – ž*, nema mnogo minimalnih parova: *čęmu* ‘čemu’ – *ćęmu* ‘hoćemo’ (samo uz redukciju vokala), *čęđan* ‘tjedan’ –

čĕdan (vrlo nategnuto, s knjiškom riječi), *piši!* – *piši!* ‘pišti!’, *pišati* – *pišati* ‘pišta-ti’, *pišal je* – *pišal je*, no oni se vrlo jasno razlikuju u izgovoru i ne teže stapanju.

Iako se suglasnici *č* i *ć* dobro razlikuju, u komparativu pridjeva *velik* uz varijantu *vĕći* postoji i varijanta *vĕči*. To je zacijelo varijanta sa sufiksom *-ši*, kakva postoji i kod drugih pridjeva, a izvorni oblik **vĕčši* asimilirao se u *vĕči* umjesto da se disimilira u ***vĕkši*.⁵⁸

3.2.2. Suglasnici *h* i *f*

U tuškanskom govoru suglasnik *f* dobro je uklopljen u sustav *i*, za razliku od standardnog jezika, nije uglavnom ograničen na posuđenice. Njegov je nastanak djelomice vezan za nestanak suglasnika *h*, pa ćemo ih zajedno obraditi.

Osim u riječi *ĭfati se* ‘usuditi se’, gdje se javlja u mnogim slavenskim jezicima, suglasnik *f* javlja se i:

a) promjenom **ht*, **hk* > *ft*, *fk*: *dōftor* < **dōhtor*, *nōfti* < **nōhti*, *lāfko* < **lāhko*, ali m. *lāgak*, *mĕfko* < **mĕhko*, ali m. *mĕkak*, *žūfko* < **žūhko* ‘gorko’, ali m. *žūkak*, *plāfta*. Primjer *dōftor* pokazuje da je u starijim posuđenicama djelovala promjena *kt* > *ht*, dok je u novijim posuđenicama obratno: *fĕktati* ‘zahtijevati nešto za sebe’ < nj. *fechten*, *rĭktati* ‘podesiti’ < nj. *richten*.

b) promjenom **pt*, **pč*, **pk* > *ft*, *fč*, *fk*: *gĕfka* ‘poklopac’, u Lugu (moji podatci) *gĕpka*, NA mn. *klūfka*, *kōfča*, *-kōfčiti*, *zīfka* ‘kolijevka’. Ovdje se radi o disimilaciji skupine okluziv + okluziv > frikativ + okluziv.

c) promjenom **hv* > *f*: *fāla*, *fāt*

d) obezvučenjem *v*: *fīži* < **f hiži*, *ōfca*.

Čestoći suglasnika *f* pridodaju i brojne posuđenice, obično germanizmi, pa je on u prosječnom govoru mnogo češći nego u standardnom jeziku.

Suglasnik *h* redovito se gubi na početku riječi (*āla*, *īža*, *oditi*), ispred suglasnika ispred kojih nije postao *f* (*lāčĕ*, *lāt*, *naraniti*, *rāst*, *rūška*), i na kraju riječi (*grā* ‘grašak’, *smĕ*, L mn. *na nōga*, *na rŭka*). Između samoglasnika se može čuti glotalni *h* ili zijev tamo gdje se ne umeću [w] ili [j] (sup. *ĕĕhat* ili *ĕĕat*,

⁵⁸ Usporedi u Ozlju *krāci*, *krāci* (Težak 1981b: 274).

doajàti ili *dohajàti*, *mehûr* ili *mêûr*), uključujući i riječi koje nisu izvorno imale *h* (*klahônica*), no hijat je običniji, čak i kad se radi o dvama istim samoglasnicima (*snáa*). Sve u svemu, bolje je taj *h* smatrati fonetskom ispunom zijeva negoli fonemom jer se javlja neredovito i u predvidljivoj okolini.

Iza samoglasnika *u* u zijev se umeće [w], realno neslogotvorni [u], koji se fonologizirao kao suglasnik *v*, pa se obezvučuje na kraju riječi, nakon što je poopćen u relevantne oblike (*bûva*, *krûf* – G jd. *krûva*, *kûvati* – pz. *kûvam*, *glûf* – ž. *glûva* – sr. *glûvo*, *mûva*, *sûf*, ž. *sûva* – sr. *sûvo*). Njegov gotovo neprimjetan izgovor u tim položajima već smo spomenuli. Poluvokal [w] umeće se i ispred vokala *u* u nekim slučajevima (L jd. *fstrâvu* prema N jd. *strâ*) Iza samoglasnika *i* i *e* umeće se pak [j], realno neslogotvorni [i] (*dîjati* ‘disati’, G jd. *gréja* prema N jd. *grê*, G jd. *sméja* prema N jd. *smê*). Ponekad se umetnuti *v* ili *j* mogu analogijom proširiti i u padeže u kojima se ne bi očekivali. Tako je na primjer u riječi *óref/órej* ‘orah’ izvorna distribucija suglasnika *v* i *j* izmijenjena u korist suglasnika *v*. Suglasnik *v* izvorno bismo očekivali samo u dativu i lokativu jednine (D/L jd. *orèvu*), dok bismo ostalim padežima očekivali suglasnik *j* (G jd. *orèja, I jd./D mn. *orèjom, N mn. *orèji, A mn. *orèje, G mn. *orèjof*, L/I mn. *orèji). No suglasnik *j* redovito nalazimo samo u gentivu množine *orèjof*, rijetko i u nominativu jednine *órej* uz mnogo češći *óref*. U drugim padežima proširio se suglasnik *v* iz dativa i lokativa jednine (G jd. *orèva*, I jd./D mn. *orèvom*, N mn. *orèvi*, A mn. *orève*, L/I mn. *orèvi*), vjerojatno zbog relativno česte uporabe lokativa jednine, npr. *na orèvu*. Prema Težakovim podacima (Težak 1982: 299), i u Trgu nalazimo *óref* – G jd. *orèva*, a u Pribiću *órif* – G jd. *orîva*, s neočekivanim *v* slično kao u Tuškanima. U Podbrežju (Težak 1981b: 225) i Prodindolu (Rožić 1893 I: 107), naprotiv, imamo *óri* – G jd. *orîja* odnosno *èri* – G jd. *irèja* s očekivanim *j*.

3.2.3. Slogotvorni sonanti

Naglašeni se slogotvorni *r* izgovara kao u štokavskom, s vrlo kratkim šva ispred i iza njega. No, stariji ljudi nenaglašeni slogotvorni *r* povremeno izgovaraju kao *ər* (*pärtina*, G mn. *Məržlqkov*, GPR ž. mn. *pòmərļe*, *ubərlqtili*), a povremeno kao *r*. Mlađi imaju samo *r*. Za razliku od ozaljskog govora, gdje je samo kratak, u tuškanskom govoru slogotvorni *r* može biti i kratak i dug (tuškanski primjeri moji podatci, ozaljski primjeri Težak 1981b: 214–215, 230, 251): *gřm* – *gřm*, *žřt*

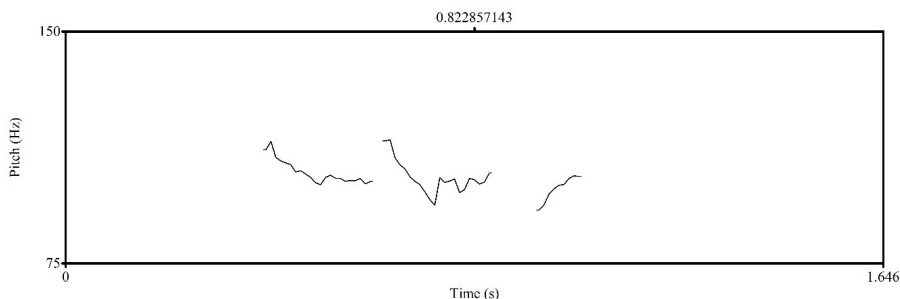
– *žřt* ‘oblica kojom se pričvršćivalo sijeno na kolima’, *křt* – *křrt*, *třt* – *třrt*, *gřdo* – *gřdo*, *sřp* – *sřp*, *břk* – *břk*, *čřf* – *čřf*, *třn* – *třn*.

Drugih slogotvornih sonanata nema. U posuđenicama u kojima bi se oni mogli javljati i u kojima se javljaju u drugim govorima, uvijek su na neki način razriješeni. Na riječi s potencijalnim slogotvornim *l* najčešće se dodaje sufiks *-lin*, od njemačkog *-lein* (*biciklin*, *šerđjžlin* ‘žarač’, *knēdlin*) ili neki domaći sufiks (*rđjnglik* ‘zdjela’), dok se u drugim slučajevima umeće nepostojani *a* (*špēgla* – G jd. *špēgla* ‘ogledalo’).

4. Prozodija

Tuškanski govor ima tronaglasni sustav, s kratkosilaznim (*ä*), dugosilaznim (*â*) i dugouzlaznim (*á*) naglaskom. Distribucija naglasaka uglavnom je slobodna, ali dugouzlazni naglasak ne može stajati na posljednjem slogu.

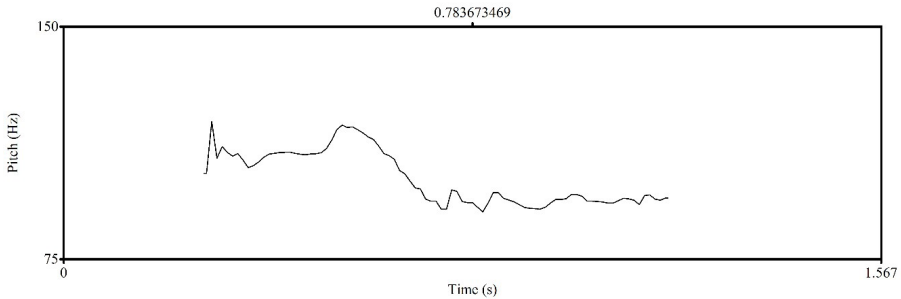
Kratkosilazni naglasak izgovara se silazno ili ravno, kao visok ton s niskim zanaglasnim slogom. Prednaglasni slog srednje je visine. Možemo razlikovati kanonski (*ä*) i tromi (*ã*) izgovor kratkosilaznog naglasaka, no tromi naglasak u Tuškanima i drugim govorima ozaljskog tipa poprilično kratak u usporedbi s tromim naglaskom u susjednim govorima prodindolskog tipa kao što su govori Luga i Lazine. U Lugu se ponekad tromi naglasak po dužini izjednači s pravim dugim naglascima, dok je u Tuškanima on uvijek kraći od njih.

Slika 1. *Lopàta*

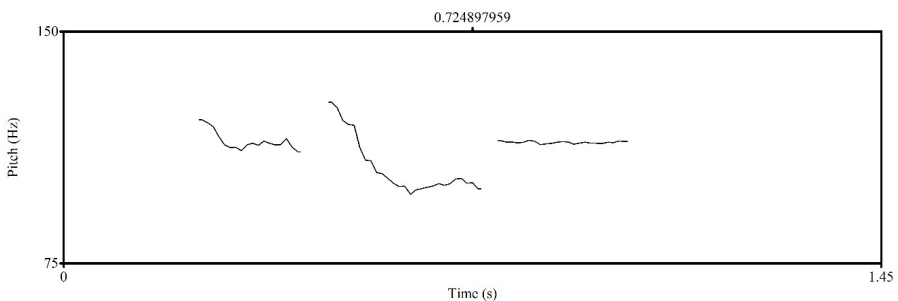
Dugosilazni naglasak izgovara se silazno ili ravno pa silazno, od visokog do niskog tona s niskim zanaglasnim slogom. Prednaglasni slog može biti srednji,

visok ili uzlazan od srednjeg do visokog tona. Dugosilazni naglasak izgovara se nešto kraće nego u štokavskom, ali duže nego kratkosilazni naglasak.

Slika 2. *Govêdina*

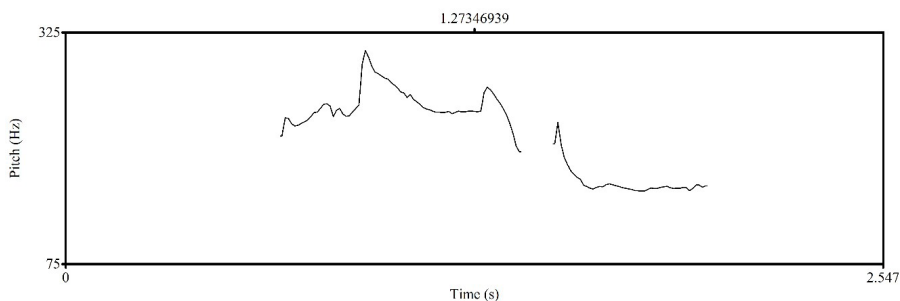
Dugouzlazni naglasak tradicionalan je naziv jer se u govoru Tuškana taj naglasak vrlo rijetko izgovara uzlazno. U odnosu na kratkosilazni i dugosilazni naglasak, kod kojih je zanaglasni slog nizak, kod dugouzlaznog je naglasaka zanaglasni slog visok. Sam naglašeni slog obično je silazan (no ne posve jednak dugosilaznom naglasku), nešto rjeđe ravan. Najčešće se između naglašenog i zanaglasnog sloga čuje veliki skok u tonu, no ponekad je razlika između njih nešto manja. Zanaglasni je slog iza dugouzlaznog naglasaka, osim što je visok i nešto duži od zanaglasnog sloga iza kratkosilaznog i dugosilaznog naglasaka. Budući da se dugouzlazni naglasak izgovara nešto kraće nego u štokavskom, razlika u dužini između naglašenog i zanaglasnog sloga nije velika.

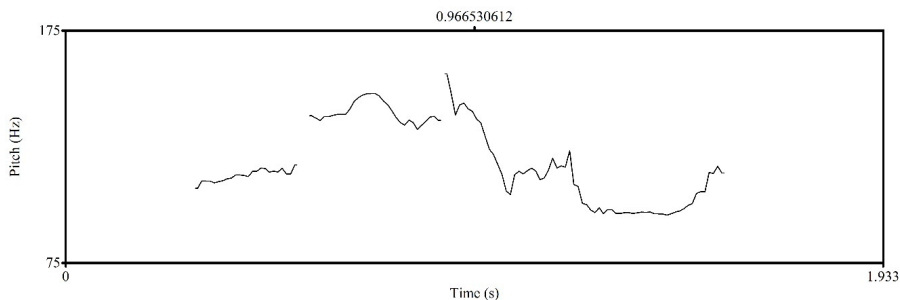
Slika 3. *Počétak*

Dugouzlazni se naglasak može ostvariti i kao oksitoneza. Iako je taj izgovor povijesno gledano stariji, postoje dobri argumenti na temelju kojih možemo tvrditi da je danas dugouzlazni naglasak ipak poseban tonem, a oksitoneza samo njegov alofon. Njih ćemo iznijeti dalje u tekstu.

Postoji jedna zanimljiva razlika između starijih (rođeni prije 50-ih godina) i mlađih (rođeni nakon 50-ih godina) govornika u izgovoru dugouzlaznog naglaska. Kod starijih govornika prvi je slog iza dugouzlaznog naglaska visok, a ostali niski, kao u štokavskom, dok su kod mlađih govornika svi slogovi iza dugouzlaznog naglaska visoki, kao u slovenskom (Jurgec 2007: 200–203). Ta razlika u izgovoru vrlo je važna za fonološku interpretaciju dugouzlaznog naglaska i o njoj će još biti riječi dalje u tekstu.

Slika 4. *Pital je pitañe*, stariji govornik

Slika 5. *Pital je pitañe*, mlađi govornik

4.1. Podrijetlo tuškanskih naglasaka

Tuškanski tronaglasni sustav mlađeg je postanka. Općeslavenski neoakut dao je dugosilazni naglasak u svim položajima u riječi, a novi dugouzlazni naglasak nastao je retrakcijom.

4.1.1. Dugosilazni naglasak

Tuškanski dugosilazni naglasak potječe od općeslavenskog starog (*blāgo, dāl ję, męso, pīl ję, sup. spāt*) ili novog cirkumfleksa (G mn. *jābuk, kopām, G mn. krāf, pāzim, odr. stāri, vīdim, znām*) te od općeslavenskog dugog (odr. *bēli, brānim, dāla ję, pīla ję, pīšem, sūsęda, sūsā*) i produženog (*grōblę, s kōni, odr. nōvi, NA mn. sęla, NA mn. rębra, odr. vęliki, z vōli, odr. zęlēni*) neoakuta.

Evo nekoliko primjera u kojima se očekuje neoakut (općeslavenskog ili kajkavskog podrijetla) (prema Lončarić 1996: 43–44): *līsę, zęļę, snōplę, pūtnik, zāručnik, stōlnak, pęti, tręti, sędmi, ôsmi, strāža, sūsā, žęja, kōzļi/kōzji, žęnski, kōnski, glāf, žęn, purānof, lōncef, kōncef, līc, vīn, sęl, krāļ, kļūč, gospodāri, kōni, lōnci, kōli, vīna, sęla, ręšęta, imęna, mlāda, bęla, nōvi, zęlēni, tręsti, mlātiš, pītaš, dām, povēm* ‘kažem’, *žęliš, lętiš, tręsal, brāla, orāla, lovīla, jā, žęnūm, tę, žęņę, glavę, dōjti, dōjdem, nīmaš* uz mlađe *nęmaš*.

Prigorski govori razlikuju se po tome čuvaju li ili gube neoakut. Općenito, govori ozaljskog tipa gube (vidi Težak 1981b: 240), a govori prodindolskog tipa čuvaju neoakut (za Domagović i Petrovinu vidi Galić i Lisac 2017: 139–140). No granica između njih nije toliko oštra koliko se može činiti na prvi pogled jer postoje prijelazni govori. Tako se u najzapadnijim govorima prodindolskog tipa, u draganićkim govorima (moji podatci), u pribićkom govoru⁵⁹, a vjerojatno i u krašićkom govoru, neoakut u načelu čuva, ali se može fakultativno stopiti s dugosilaznim naglaskom.

Iz dijakronijske perspektive najzanimljivije je vidjeti u kojim primjerima općeslavenski stari akut daje novi cirkumfleks i u kojim primjerima općeslavenski kratki neoakut daje dugi neoakut. Ta su duljenja tipična za kajkavsko narječje (u ograničenom opsegu javljaju i u drugim zapadnojužnoslavenskim govorima, što se pogotovo odnosi neoakutsko duljenje) i s obzirom na rubni položaj tuškanskog govora dobro je vidjeti gdje duljenje izostaje, a gdje ga ima. Pobrojat ćemo primjere u kojima se neocirkumfleks i neoakut javljaju samo u kajkavskom.

Budući da se u govorima ozaljskog tipa neoakut izgubio, ne možemo sa sigurnošću znati u kojim se primjerima javljao neoakut, a u kojima neocirkumfleks,

⁵⁹ Težak (1982: 297) opisuje pribićki naglasni sustav kao prilično pokoleban, njegovi podatci uvelike podsjećaju na ono što smo pronašli u draganićkim govorima.

što nije nebitno jer se u nekim primjerima gdje se etimološki očekuje neoakut u kajkavskom javlja analoški neocirkumfleks (Kapović 2015: 396–399). Težak oba slučaja obrađuje zajedno kao „kajkavsku metatoniju”, no ovdje ćemo ih obraditi zasebno.

Neocirkumfleks se javlja u sljedećim slučajevima:

a) imenice sa starom zanaglasnom duljinom: *gâvran*, ali *lâbut*, *mêšac*, *pâuk*⁶⁰ ('jastreb' > *škâñac*, *pâmëť* je n. p. C, 'paprat' > *stêļa*, *pënëš* je n. p. C)

b) imenice sa sufiksom *-ar*: *cêštar*, *lîmar*, *mlînar*⁶¹, *slikar*, *rîbar*, *zdêlar*

c) imenice sa sufiksom *-in*, *-ina*, *-ica*: *bâbin*, *govêdina*, *grabrôvina*, *křtarôvina* 'krtičnjak', *Mârin*, *têļëtina*, *topolôvina*, *vîlica*⁶², ali *pâllica* (u sufiksu *-ôvina* neocirkumfleks je analoški)

d) imenice tipa *pralja*: *prâļa*, *prêļa*, ali *gâće*, *îža*, *pâša*, *prêja*⁶³

e) imenice tipa *volja*: **kôša* (*sinðkoša*⁶⁴), *kôra*, *kôža*, *mêļa* 'brašno', *stêļa*, *švêļa*, *vôļa*, *vôža* 'bačva za prijevoz vina'

f) imenice tipa *ograda*: *nevôļa*, *Ogrâda*⁶⁵, *ôprava* < **oprâva*, *ôsnova* < **osnôva*, *otâva*, *pokôra*, *posûda*, *svôra* 'dio kola' *slôga*, ali *neđêļa*

g) imenice tipa *košara*: *košgra*, *kraļica*, *kûdeļa* < **kudêļa*, *môtika* < **motîka*, *rûbača* 'košulja' < **rubâča*, ali *ponâva* 'plahta'

h) imenice sa starim slabim poluglasom: *božîcnica* 'božićni bonus', *čëřêšña* 'trešnja', *dôļni*, *gôrni*⁶⁶, *lisîčji*, *mêčka*, *pâlac*, *pandêļak*, *rûška*, *sîce* 'cjediljka', *srêđni*⁶⁷, *vîšña*, *zâđni*, *žêļudac*, *žêťva*, ali *dîmñak*, *rîbñak*⁶⁸, *svâdba*⁶⁹

⁶⁰ U Ozlju *pâvuk* (Težak 1981b: 241).

⁶¹ U Ozlju *mlînar* (Težak 1981b: 243).

⁶² U Prodindolu isto *vîlica*, u Ozlju *vîlica* (Kapović 2015: 285).

⁶³ U Prodindolu isto (Kapović 2015: 327).

⁶⁴ Zbog Ivšićeve retrakcije na kratki slog vjerojatno se radi o posuđenici iz nekog govora u kojem je takva retrakcija pravilna. Ti se govori govore dosta daleko od Tuškana, no isti naglasak kao u Tuškanima nalazimo i u Draganiću koji im je bliže.

⁶⁵ Toponim, inače 'ograda' > *plôt*.

⁶⁶ U pridjevima *gornji* i *donji* očekuje se neoakut, a neocirkumfleks je analoški.

⁶⁷ U Ozlju *srîđnji* (Težak 1981b: 243).

⁶⁸ U Prodindolu *dîmñak*, *rîbñak* (Rožić 1893 I: 108), u Ozlju *rîbñik* (Težak 1981b: 243).

⁶⁹ U Prodindolu *svâdba* (Rožić 1893 I: 131), u Ozlju *svâdba* (Težak 1981b: 243), u Lazini *svâdba* (moji podatci).

- i) nominativ/akuzativ množine srednjeg roda: *kolēna, korîta, mēsta, povēsma, sîta*
- j) lokativ jednine o-osnova: *na plâcu, o Božîcu*, ali *o brātu, na obràzu, na potòku, na pràgu*⁷⁰
- k) lokativ i instrumental množine o-osnova: *brâti, kolēni, korîti, mēsti, mîši, potòki, pîsti, râki, sîri*
- l) instrumental jednine a-osnova: *bâbum, lopâtum, krâvum, prasîcum, prējum*
- m) instrumental množine a-osnova: *svinâmi* ili *svinâmi*, *ženâmi* ili *ženâmi*
- n) zbirne imenice: *kîcē* ‘granje’, *tîšē* ‘vinograd’, *želēžē* ‘željezo’
- o) određeni pridjevi i srodni primjeri: *blâtni, božîčni, brēja, dûgi, glâtki, mâli, mîli, mîski, nîski, prâvi, pîvi, râni, slâbi, stâri, stîmi, zemlâti, zrêli*, ali *sâki, drûgi, šenîčni, želēžni*⁷¹
- p) komparativi: *bogatêji, pametnêji, siromašnêji* ili *bogatèji, pametnèji, siromašnèji*, samo *krâci, glâji, mlâji, slâji, vèci*⁷²
- r) prezent: *brîšem, dêlam, dîgnem, grîznem, kupûjem, mîslim i mîslim, pâzim, rêžem, sîpļem, vîdim, ali êstim*
- s) glagolski pridjev radni ženskog roda jednine: *dêlala, kopâla, kûpila* < **kûpîla, mîslila i mîslila, nòsila* < **nosîla, pâzila, pîtala* < **pîtâla, vîdila*
- t) glagolski pridjev trpni: *dêlan, dîghen, rêzan*
- u) glagolski pridjev radni na *-Clъ: redovito izostaje, *sêkal, sêkla*.

⁷⁰ I sve ostale imenice. Prema Težaku (Težak 1981b: 253), u Ozlju se neocirkumfleks u L jd. čuva u još nekoliko imenica (*čas, dim, dlan, grah, kraj, kruh, luk, prak* i nekoliko posuđenica), ali se kod mlađih sve više gubi. To je vjerojatno rezultat ujednačavanja naglaska lokativa prema dativu, koji vidimo i u drugim naglasnim paradigmatama.

⁷¹ U Ozlju *bogâti, mîli, zdrâvi, zrêli*, ali *êsti*, osim u *Črsta srida* ‘Peplnica’ te *pûni, sîti, trûli* (Težak: 268, 270). Tu se sasvim sigurno radi o naglasku neodređenog oblika pridjeva koji se proširio u određeni, vidi dalje u tekstu.

⁷² Prema Težaku (Težak 1981b: 242) ovakvi pridjevi u Ozlju posjeduju varijante s neocirkumfleksom i varijante bez njega. Težak tvrdi da se kod starijih ljudi varijante s neocirkumfleksom javljaju češće nego kod mlađih. Prema mojim podatcima neocirkumfleks u komparativima nalazimo i u Trgu (ž. r. N jd. *mlâja*, A jd. *vêjcu, vîšu*) i Lazini (*mlâji, vèci*). Izostanak neocirkumfleksa u komparativima zabilježen je posvuda u kajkavskom narječju, osobito u Turopolju (Kapović 2015: 329), i nije nužno čakavska osobina kako se obično misli.

Općenito, u tuškanskom govoru neocirkumfleks dolazi svugdje gdje dolazi u drugim kajkavskim govorima, osobito prigorskim. Gdje kolebanja ima (imenice tipa *gavran*, imenice tipa *košara*, pridjevi), ima ga i u govorima koji se nalaze u samom središtu kajkavskog teritorija.⁷³ Sve u svemu, akcentuacija je prigorskih govora, i prodindolskog i onih ozaljskog tipa (barem govora podbreške i požunske varijante, ne toliko i podgrajske), tipično kajkavska, i to podjednako i u jednim i u drugima, iako čestoća neocirkumfleksa opada od istoka prema zapadu. Posebno je indikativno to da je u ikavsko-ekavskom Podbrežju više kategorija s neocirkumfleksom nego u ekavskim Tuškanima, te bi bilo apsurdno jedan svrstati u čakavsko, a drugi u kajkavsko narječje. Sve govore ozaljskog tipa trebalo bi u načelu smatrati kajkavskima, a prijelaznima samo ako zaista pokazuju veći broj čakavskih osobina. Takav je govor Mahićna, u kojem, iako se u većini osobina podudara s ozaljskim, ipak ima veći broj primjera u kojim izostaje neocirkumfleks. Neocirkumfleks je u Mahićnu u načelu redovit kad se javlja u cijeloj paradigmi (*govêdina*, *košôra*, *pôlac*, *rîzanci*, *sîтва*, *želiže*, *želûdac*, *žêtva*), makar i tu ima primjera gdje on izostaje (*čerîšna*, ali *vîšna*, Tuškani *čerêšna* i *vîšna*). Tamo gdje se u paradigmi javljaju i oblici s neocirkumfleksom i oblici bez neocirkumfleksa on se javlja samo sporadično iako u praktički svakoj kajkavskoj kategoriji ima barem jedan primjer s neocirkumfleksom (pz. 1 jd. *plôčem*, ali pz. 1. jd. *rîžem*, pz. 1. jd. *čûjem*, ali pz. 1. jd. *stânem*, NA mn. *lêta*, ali NA mn. *mêsta*, G mn. *jôgot*, ali G mn. *jâbuk*). Ponekad se isti primjer javlja i s neocirkumfleksom i bez njega (*rûška* i *rûška*, pz. 1. jd. *čêkam* i *čêkam*). Ta nedosljednost teško može biti rezultat organskog razvoja, ona mora biti rezultat kontakta govora s kajkavskom i govora s čakavskom akcentuacijom. S obzirom na položaj Mahićna na samom rubu ozaljskog područja, gdje se na svega nekoliko kilometara udaljenosti susreću sigurni pravi kajkavski govori kao što je tuškanski i vjerojatni pravi čakavski govori kao što je zadobarski, to uopće nije neobično. Govor Mahićna mogao je nekada po akcentuaciji biti sličniji govoru Ozlja, s kojim se i dalje podudara po većini osobina, pa onda izgubiti neocirkumfleks u velikom broju primjera kao rezultat kontakta sa susjednim čakavskim govorima. Jednako je tako on nekada mogao biti sličniji govoru Zadobarja, pa onda kao rezultat

⁷³ Na primjer, u Gornjoj Konjščini u središtu Zagorja (Gudek 2013: 33) nalazimo *pàuk*, *mêšec*, *pênes*, *pômet*, *lâbut* s kratkosilaznim naglaskom te neobične *vîtes*, *gâvran* i *jâblan* s neoakutom, bez ijednog neocirkumfleksa, dok u Tuškanima imamo neocirkumfleks barem u *gâvran*, a u Ozlju (Težak 1981b: 241) i u *pâvuk*.

kontakta poprimiti velik broj osobina govora Ozlja. Nemoguće je sa sigurnošću odgovoriti na to pitanje, no blago naginjemo prvoj mogućnosti. Neki primjeri u govoru Mahićna mogli bi upućivati na naknadno gubljenje neocirkumfleksa, na primjer, u prezentima tipa *kupûjem*, gdje je infinitivna osnova *kupovãti* poprilično različita od prezentske i analogija nije laka, neocirkumfleks se javlja redovito, no u prezentima tipa *čûjem*, gdje je infinitivna osnova *čûti* slična prezentskoj, lako je analogijom prema *čûti* dobiti *čûjem*, koji se javlja kod mlađih govornika, dok stariji obično kažu *čûjem*.

U Tuškanima neocirkumfleks redovito izostaje samo u glagolskim pridjevima radnim tipa *posëkal*, u lokativu jednine (gdje ima i njegovih ostataka) i u komparativima. Drugdje je on redovit kao u bilo kojem drugom kajkavskom govoru, osobito u prigorskim govorima. Pojedini primjeri bez neocirkumfleksa postoje, ali gotovo uvijek u varijaciji s primjerima s neocirkumfleksom. Najčešće je kolebanje u GPR ž. jd. glagola n. p. A, pa, na primjer, uz češće *mîslila* može doći i *mîslila*, ali ono opet zahvaća tek neokolicinu glagola. Kod određenih pridjeva neocirkumfleks vrlo rijetko izostaje, u većini slučajeva gdje se čini da je to tako zapravo se uopće ne javlja određeni oblik pridjeva, u kojem se očekuje neocirkumfleks, nego neodređeni, u kojem se on ne očekuje: *Dëj mi onâj pûn čábar!*, *Dëj mi ónu pûnu flãšu!*. U tim rečenicama po neodređenom pridjevu u sintagmi *pûn čábar* možemo zaključiti da se i u sintagmi *pûnu flãšu* radi o neodređenom pridjevu. Funkcionalna je razlika između određenih i neodređenih pridjeva u govoru Tuškana prilično pokolebana, pa se i u funkciji atributa i u funkciji predikata mogu javiti i neodređeni i određeni oblik pridjeva bez očite funkcionalne razlike. Kod nekih je pridjeva neodređeni oblik praktički posve istisnuo određeni: Za sintagme *čîst papêr*, *pûn želûdac* i *bogat*, *zdrãf čóvik* informanti kažu da su normalne, dok za sintagme **čîsti papêr*, **pûni želûdac* i **bogãti*, *zdrãvi čóvik* kažu da nisu, da se tako ne kaže. Zanimljivo je da se većina pridjeva koji se upotrebljavaju samo u neodređenom obliku podudara s oni pridjevima za koje Težak (1981b: 268–270) kaže da nemaju neocirkumfleksa. Vjerojatno je to povezano, odnosno vjerojatno je u Ozlju došlo do utjecaja naglaska neodređenog oblika pridjeva na određeni, ako ne i do gubitka određenog oblika kao u Tuškanima. Jedini pridjevi koji u Tuškanima zaista jesu izgubili neocirkumfleks u određenom obliku jesu *šënični* i *želëzni*, za koje je opće poznato da imaju takav naglasak u većem broju prigorskih govora. Slično vrijedi i za redni broj *drûgi*, koji takav naglasak ima i u Draganiću (moji podatci). Naglasak određenih pridjeva u go-

voru Tuškana ne pokazuje, dakle, nikakve osobite čakavske utjecaje u odnosu na naglasak pridjeva u drugim prigrorskim govorima. Nasuprot tomu, naglasak komparativa u govoru Tuškana izniman je već u usporedbi s drugim govorima ozaljskog tipa.

Neoakut se javlja u ovim slučajevima:

- a) u tvorbi pri ispadanju poluglasa ispred sonanta: *bêrba*, *bôrba*, *kônški*, *mličênka* ‘valjak za tijesto’, *pečênka*, *pišênka* ‘mlada kokoš’, *plêmênka* ‘sorta grožđa’, *sêlski*, *stôlnak*⁷⁴, *znamênka* ‘madež’, *žênski*, ali *pôłski* < *połskî
- b) u tvorbi pri ispadanju poluglasa ispred *j*: *grôbļę*, *kôzļi*, *pêrļę*, *snôplę*, *zêļę* (‘pasji’ > *cûcļi*), ali *Bôži*, *Bôža*, *Bôžę* < *Božjâ, *Božjẽ⁷⁵
- c) genitiv množine: *kônceř*, *lônceř*, *ôkan*, *rêbar*, *stôlceř*
- d) nominativ/akuzativ množine srednjeg roda: *bêdra*, *ôkna*, *rêbra*, *rešêta*, *sêla*, *vritêna*, ali *kôla*
- e) lokativ jednine o-osnova: redovito izostaje, ujednačen prema dativu, *na stôlu*, *v lônцу*
- f) lokativ/instrumental množine o-osnova: *kôli*, *kôni*, *lônци*, *sêli*, *vôli*
- g) određeni pridjevi: *črlêni*, *dêbêli*, *dôbri*, *nôvi*, *ôsmi*, *sêdmi*, *širôki*, *vêliki*, *visôki*, *zêļêni*, ali *bôsi* < *bosî.

Vidimo da je neoakutsko duljenje redovitije od neocirkumfleksnog (možda je to samo statistička razlika, budući da se neoakutsko duljenje javlja u manje kategorija nego neocirkumfleksno, pa je manja šansa da će izostati) i da izostaje samo u lokativu jednine, koji je ujednačen s dativom. To nije neobično jer je područje na kojem se javlja neoakutsko duljenje veće od područja na kojem se javlja neocirkumfleksno, pa obuhvaća i neke srednjočakavske govore, posebno prigrorskom vrlo bliski govor Jurja Križanića (Kapović 2015: 377–396). Ako u kojem primjeru i nema duljenja, to su uvijek primjeri gdje je dugi neoakut analoški, poput *bôžji* umjesto starijeg *božjî* ili *bôsi* umjesto starijeg *bosî*. Najvjerojatnije je u tuškanskom govoru tu dugo bio sačuvan stariji naglasak (koji još postoji u nekim drugim pridjevima, npr. *kupovni*, *Slapnô*, ili u drugim padežima, npr. G

⁷⁴ Češće *rûp*.

⁷⁵ Naglasak je kao u neodređenim pridjevima n. p. B. U Ozlju je isto tako (Težak 1981b: 244), ali Križanić ima *bôžji* (Kapović 2015: 390), a i u Prodindolu je *bôži*, *bôža*, *bôže* (Rožić 1893 II: 153).

jd. *boséga*), pa je onda došlo do analogije prema neodređenom obliku, koji se kod tog pridjeva vrlo često upotrebljava i u funkciji atributa.

Dugosilazni naglasak stabilan je, osim kada iza njega slijede polusamoglasnici [j] i [w], to jest neslogotvorni samoglasnici [i] i [u], kao što smo već spomenuli. Čini se da se na fonološkoj razini tu još čuva razlika između kratkih i dugih samoglasnika, no teško ju je primijetiti jer se slijed [i] s kratkosilaznim naglaskom izgovara jako slično kao [i:] s dugosilaznim naglaskom, a isto vrijedi i za slijed [u] i [u:]. Tako fakultativno dolazi do njihova stapanja: *krüva* se izgovara kao [krüwa], [krüwa] ili [krüa], *küvati* kao [küwati], [küwati] ili [küati], a *raküja* kao [raküja], [raküja] ili [raküa].

4.1.2. Dugouzlazni naglasak

U govoru Tuškana stara je tonska opreka, naslijeđena iz općeslavenskog, izgubljena, no retrakcijom naglasaka nastala je nova tonska opreka. Slično se dogodilo i u novoštokavskim i u jugozapadnoistarskim govorima.

Naglasak se povlači jedino s kratkog posljednjeg sloga⁷⁶, pri čemu se kratki samoglasnici dulje (*nóga* < *nogä, *ótac* < *otäc). Dugosilazni naglasak stabilan je u svim, a kratkosilazni naglasak na svim neposljednjim slogovima u riječi, tako da dolazi do ovakvih naglasnih alternacija:

pótok – G jd. *potòka*, *národ* – G jd. *naròda*, *téle* – G jd. *teļēta*, *déte* – G jd. *ditēta*

pítal je – *pitāli su*, *mlátal je* – *mlatīli su*, *sédil je* – *sidēli su*

nóga – G jd. *nogē*, *rúka* – G jd. *rukē*

Zbog ovakvih uvjeta retrakcije kratkosilazni naglasak ne bi smio dolaziti na posljednjem slogu, a dugouzlazni naglasak ne bi smio dolaziti izvan pretposljednjeg sloga. To uglavnom i jest tako, no postoje određene iznimke.

Dugouzlazni naglasak izvan pretposljednjeg sloga dolazi:

a) u enklizi: *nóga je*, *ótac je*, *déte je*⁷⁷

⁷⁶ Nije bitno je li slog otvoren ili zatvoren.

⁷⁷ Težak (1981b: 208) kaže da se u podbreškoj varijanti ozaljskog govora nepovučen naglasak čuva u enklizi, ali u današnjem tuškanskom i mahićanskom govoru ta je pojava posve ili gotovo posve iščeznula.

b) u nekim knjiškim riječima: *ispit* – G jd. *ispita*, *prógram* – G jd. *prógrama*, ali *rǎzreṭ* – G jd. *razrěda*, vjerojatno je posuđeno prije ostalih pa je bolje prilagođeno tuškanskom govoru

c) ujednačavanjem naglaska: *pitali su* < *pitǎli su* prema *pital je*, *mlǎtili su* < *mlatǎli su* prema *mlǎtil je*.⁷⁸

Kratkosilazni naglasak na posljednjem slogu dolazi:

a) u *ovǎj*, *onǎj*, koji supostoje uz vjerojatno starije *ovǎj*, *onǎj*⁷⁹

b) u nekim stranim riječima: *študěnt*, *zabušǎnt* ‘neradnik’, *zafǎkǎnt* ‘šaljivdžija’

c) u nekim složenicama: *gologlǎf*, ali *golóruk*, *bosónog*

d) u krnjim infinitivima: *nosīt* < *nosǐti* prema sup. *nósit*, *divanīt* < *divanǐti* prema sup. *divǎnit*⁸⁰

e) fakultativno pri epentezi *čr* > *čer*: *čerět* ili *čěreṭ* < **črět*.

Dakle, ako se kratkosilazni naglasak i nađe na posljednjem slogu, to je uvijek na zatvorenom slogu, nikad na otvorenom slogu. Čuvanje oksitoneze na zatvorenom uz njezin gubitak na otvorenom slogu česta je pojava.⁸¹ U Tuškanima se, istina, oksitoneza izvorno izgubila i u otvorenim i u zatvorenim slogovima, pa je u nekim slučajevima naknadno vraćena na zatvorene, no gledajući iz sinkronijske perspektive ta su dva slučaja usporediva.

Sve u svemu, iako dugouzlazni naglasak nastaje povlačenjem naglaska s kratkog posljednjeg sloga, njegova distribucija više nije posve predvidljiva. Po tome je tuškanski govor dobra usporednica novoštokavskim govorima (i standardnom jeziku) u kojem također postoje primjeri koji krše takozvana pravila o distribuciji naglasaka.⁸²

Jedini primjer koji smo čuli u Mahičnu jest *ditě je* (i to u prepričavanju razgovora koji se dogodio prije mnogo desetljeća), a u Tuškanima nismo zabilježili nijedan primjer.

⁷⁸ Ujednačavanje naglaska uvijek je fakultativno i najčešće se javlja u kontekstu prebacivanja koda, kod mlađih govornika ponekad i u drugim kontekstima.

⁷⁹ Slično tako postoji i varijacija *tǎj* i *tǎj*.

⁸⁰ Krnji infinitivi fakultativno se javljaju u brzom govoru kod mlađih govornika, a kod starijih se uvijek čuje više ili manje reduciran završni *i*. U sporom govoru ni kod mlađih ni kod starijih govornika nema krnjeg infinitiva.

⁸¹ Vidi Kapović 2015: 678 i osobito 725–726 za primjere iz jugozapadnog istarskog dijalekta u kojem, na primjer, **selǒ* > *sělo*, ali *potǒk* ostaje.

⁸² Vidi Kapović 2015: 29–32.

Tuškanski tronaglasni sustav vjerojatno je genetski povezan s dvonaglasnim sustavom s oksitonezom koji su Božidar Finka i Antun Šojat utvrdili za sela od Vodostaja do Kobilića, istočno od Karlovca (Finka i Šojat 1973: 106–111).

Njihov opis oksitoneze u tim selima izuzetno je zanimljiv.⁸³ To nije stabilni dvonaglasni sustav s oksitonezom, nego naglasni sustav u kojem su retrakcije u tijeku i u kojem nastaje tonska opreka, koji postaje tronaglasni. Sličnosti su s tuškanskim naglasnim sustavom velike: dugouzlazni naglasak najčešće se ostvaruje kao specifični silazno-uzlazni dvostruki naglasak, koji Finka i Šojat bilježe kao *žûtà*, rjeđe kao oksitoneza, što bilježe kao *žûtà*, ili kao štokavoidni dugouzlazni naglasak, što bilježe kao *žúta*.

Primjeri iz sela od Vodostaja do Kobilića ukazuju na to da je do duljenja kratkih samoglasnika vjerojatno došlo prije retrakcije. Finka i Šojat tvrde da su primjeri s duljenjem poput *nōgà* najčešći upravo kad naglasak nije povučen, dok su kad je naglasak povučen najčešći primjeri bez duljenja poput *nòga* (Finka i Šojat 1973: 109). To se slaže s Kapovićevom tvrdnjom da silazna intonacija prednaglasne dužine može spriječiti povlačenje naglaska (Kapović 2015: 680–681, 734–735). Sudeći prema Finkinu i Šojatovu *žûtà*, prednaglasna je duljina u selima od Vodostaja do Kobilića vjerojatno silazna, a prema našim podatcima takva je i u Tuškanima i Mahićnu. U Tuškanima je zacijelo prvo došlo do duljenja (*nogà* > *nōgà*), zatim do prelaska oksitoneze u specifični silazno-uzlazni dvostruki naglasak (*nōgà*, *rùkà* > *nògà*, *rúkà*), a na kraju do prelaska tog naglaska u štokavoidni uzlazni naglasak (*nògà*, *rúkà* > *nóga*, *rúka*). Kao što je rečeno, sve faze tog razvoja osim duljenja još uvijek supostoje kao ostvaraji dugouzlaznog naglaska u tuškanskom govoru.

4.2. Fonološka interpretacija tuškanskog naglasnog sustava

Prema fonetskim karakteristikama kratkosilazni i dugosilazni naglasak tvore jednu skupinu, a dugouzlazni naglasak drugu.

⁸³ Finka i Šojat (1973: 107–108) tvrde da to nije tipična čakavska ili kajkavska oksitoneza, nego da se čini da akcentat lavira bez jasno razgraničenog mjesta i intonacije te da su govornici i ostvaraje sličnije oksitonezi i one sličnije novoštokavskom uzlaznom naglasku ovjerivali kao svoje.

Kratkosilazni i dugosilazni naglasak imaju jedan tonski vrhunac koji se nalazi u naglašenom slogu, a zanaglasni su slogovi niski. Naprotiv, dugouzlazni naglasak ima dva tonska vrhunca – jedan u naglašenom slogu, a jedan u prvom zanaglasnom slogu (kod starijih govornika) odnosno u posljednjem zanaglasnom slogu (kod mlađih govornika). Kod starijih je govornika prvi zanaglasni slog visok, a ostali niski, dok su kod mlađih govornika svi zanaglasni slogovi visoki.

4.2.1. Kratkosilazni naglasak

Kratkosilazni naglasak možemo prikazati kao visoki ton (H) na jedinoj mori naglašenog samoglasnika, dok nenaglašeni slogovi imaju niski ton (L). Na fonetskoj razini prednaglasni su slogovi obično nešto viši od zanaglasnih: prvi imaju srednji ton (M), dok drugi imaju niski ton (L). Ponekad se prvi slog ispred naglašenog sloga može izgovoriti uzlazno (R) ili čak visoko (H), što se u fonetskoj transkripciji bilježi kao štokavski kratkouzlazni naglasak iako je u tuškanskom govoru iktus još uvijek na sljedećem, kratkosilaznom slogu.⁸⁴

Tako riječ *lopata* ima tonsku konturu M H L (*lopàta*) ili R H L odnosno H H L (*lòpàta*).

Tromi naglasak, koji se javlja pod uzlaznom ili ekspresivnom rečeničnom intonacijom, možemo prikazati jednako kao i kanonski naglasak, razlika je jedino u fonetskoj dužini: kanonski je kratki, a tromi poludugi visoki ton.

4.2.2. Dugosilazni naglasak

Dugosilazni naglasak možemo prikazati kao visoki ton (H) na prvoj mori naglašenog samoglasnika, dok druga mora naglašenog samoglasnika i nenaglašeni slogovi imaju niski ton (L). Ostale su karakteristike dugosilaznog naglaska jednake karakteristikama kratkosilaznog naglaska: slogovi ispred naglaska viši su od slogova iza naglaska, M prema L, a prvi slog ispred naglaska može biti uzlazan, R, ili visok, H.

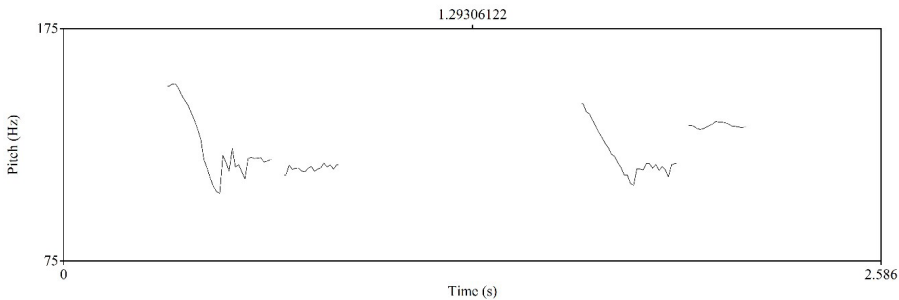
⁸⁴ Nije to dakle klasični dvostruki naglasak koji se javlja, primjerice, u Splitu, nego tek naznaka dvostrukog naglaska, odnosno kratkouzlaznog naglaska ispred kratkosilaznog.

Tako riječ *govedina* ima tonsku konturu M HL L L (*govêdina*) ili R HL L L odnosno H HL L L (*gòvêdina*).

Kao i kratkosilazni naglasak, i dugosilazni naglasak ima ravni ili uzlazni aloton koji se javlja pod uzlaznom ili ekspresivnom rečeničnom intonacijom, što se u fonetskoj transkripciji bilježi kao neoakut iako se ne javlja samo u riječima koje su u prošlosti imale neoakut, nego kao aloton svakog dugosilaznog naglaska neovisno o njegovu podrijetlu.

4.3.3. Dugouzlazni naglasak

Naziv „dugouzlazni naglasak” tradicionalan je, jer se taj naglasak izgovara uzlazno samo pod uzlaznom rečeničnom intonacijom. Naime, pod silaznom je rečeničnom intonacijom razlika između dugouzlaznog i dugosilaznog naglaska prvenstveno u visini zanaglasnog sloga: visok kod dugouzlaznog, a nizak kod dugosilaznog naglaska.

Slika 6. *pêta*, *pêta*

Dakle, dok dugosilazni naglasak ima konturu HL L, dugouzlazni naglasak ima konturu HL H⁸⁵ (ili MM H, ali to nije ni najčešći ni najneutralniji ostvaraj, još je rjeđi ostvaraj MM M s potpuno izravnatom tonskom konturom). Dugouzlazni naglasak, dakle, ima dva tonska vrhunca. Mjesto iktusa prilično slobodno varira između tih dvaju tonskih vrhunaca: može biti istaknutiji prvi vrhunac, drugi vrhunac ili oba podjednako. Rečeno tradicionalnom terminologijom, imamo povučeni naglasak (*rúka*, kontura MM M), dvostruki naglasak (*rúkã* kad je kontura

⁸⁵ Raspon tona od visokog do niskog tona kod dugouzlaznog naglaska obično je nešto manji nego kod dugosilaznog naglaska.

HL H ili *rúkà* kad je ona MM H) i oksitonezu (*rûkà* s konturom HL H ili *rûkà* s konturom MM H, ali je tu udar na *à* dok je u prethodnom slučaju i na *û/ú*).

Drugim riječima, u tuškanskom govoru sinkronijski supostoje sve faze povlačenja naglasaka, od potpuno nepovučenog naglasaka do potpuno povučenog naglasaka. Specifičnost je tuškanskog govora da pri povlačenju naglasaka prvo nastaje silazno-uzlazni dvosložni naglasak, a on se tek poslije pretvara u štokavoidni uzlazni naglasak.⁸⁶ Koliko je nama poznato, osim govora istočne karlovačke periferije koje smo već spomenuli, takav silazno-uzlazni dvosložni naglasak ima, čini se, i govor Kostel Brega u zapadnom Zagorju (Celinić 2011: 29), a za druge hrvatske govore to još nije spomenuto.

Kako to interpretirati sinkronijski, fonološki? Je li dugouzlazni naglasak fonološki još uvijek slijed prednaglasne duljine i kratkosilaznog naglasaka ili je poseban naglasak? U prvom slučaju tuškanski bi govor bio netonski, s oksitonezom i prednaglasnom duljinom, a u drugom bi slučaju bio tonski, bez oksitoneze i prednaglasne duljine.

Sljedeći su čimbenici bitni za fonološku interpretaciju naglasaka s dvama tonskim vrhuncima:

1. U slučaju netonske interpretacije prednaglasna duljina i kratkosilazni naglasak bili bi izrazito, iako ne i potpuno međuovisni. U većini vokabulara, domaćim riječima, prednaglasna duljina nalazila bi se samo ispred kratkosilaznog naglasaka u posljednjem slogu, a kratkosilazni naglasak na posljednjem slogu samo iza prednaglasne duljine. U manjem dijelu vokabulara, u posuđenim riječima, postojao bi kratkosilazni naglasak na posljednjem slogu bez prednaglasne dužine i prednaglasna dužina ispred kratkosilaznog naglasaka izvan posljednjeg sloga. Ovaj čimbenik sam po sebi nije odlučujuć, da nema iznimaka i da su prednaglasna duljina i kratkosilazni naglasak na posljednjem slogu potpuno međuovisni bio bi, ali s obzirom na to da nisu, nije. Jednako je moguće taj slijed interpretirati kao slijed dvaju prozodema, kao što se tradicionalno čini, ili kao

⁸⁶ Kapović (2015: 674–675, 678–679) spominje da u nekim govorima prednaglasna dužina ima silaznu intonaciju, od čega onda pri retrakciji može nastati silazni naglasak. Zacijelo se upravo to dogodilo u Tuškanima, gdje se i danas prednaglasna dužina obično izgovara silazno: u *rûkà* (sa silaznom prednaglasnom dužinom) udar je s drugog sloga prenesen na prvi, no izvorna je intonacija ostala ista, i tako je nastalo *rúkà*.

poseban prozodem, kao što je učinio August Kovačec za govor Donjeg Jesenja (Kovačec 1989: 17–18).

1.1. U slučaju netonske interpretacije prednaglasna dužina bila nalazila bi se samo ispred kratkosilaznog naglasaka. S obzirom na općenito veću nestabilnost nenaglašenih od naglašenih duljina i osobito na nestabilnost duljina ispred dugih naglasaka ni ovo nije odlučujuć čimbenik.

1.2. U slučaju netonske interpretacije kratkosilazni naglasak na posljednjem otvorenom slogu nalazio bi se samo iza prednaglasne duljine, dok u slučaju tonske interpretacije kratkosilazni naglasak ne bi mogao stajati na posljednjem otvorenom slogu. To bi se moglo elegantno objasniti zabranom toga da naglasak stoji na posljednjoj mori u riječi. Taj čimbenik tonska interpretacija objašnjava elegantnije od netonske te on govori u korist tonskoj interpretaciji.

2. U govoru mlađih, no ne i u govoru starijih govornika, postoje fonetske i fonološke razlike između drugog tonskog vrhunca dugouzlaznog naglasaka i kratkosilaznog naglasaka. U govoru starijih govornika drugi vrhunac dolazi odmah iza prvog (*pítal ję* ima konturu HL H L), nakon čega ton pada slično kao nakon kratkosilaznog naglasaka i lako je interpretirati fonetski *pítal* ~ *pītāl*, *pítal ję* ~ *pītāl ję* i *pitāli* kao fonološki /pītāl/, /pītāl ję/ i /pītāli/, pri čemu kraćenje prednaglasne dužine i fakultativna retrakcija na nepokraćenu prednaglasnu dužinu mogu biti fonološko pravilo. Tu prvi tonski vrhunac ovisi o drugom, pa je elegantnije onom drugom dati fonemski status. U govoru mlađih govornika drugi vrhunac dolazi na posljednjem slogu riječi (*pítal ję* ima konturu HL L H) i izrazito se razlikuje od kratkosilaznog naglasaka. Tu drugi tonski vrhunac, koji je pomičan, ovisi o prvom, koji je fiksni, i elegantnije je prvom vrhuncu dati fonemski status. Inače bismo *pítal* ~ *pītāl* morali interpretirati kao /pītāl/, a *pítal ję* (koji kod mlađih govornika, za razliku od starijih, ne alternira s *pītāl ję*) kao /pītal ję/. Zauzvrat, promjena naglasaka *pítal* ~ *pītāl* i *pitāli* ne može biti fonološko, nego mora biti morfonološko pravilo. Ovaj čimbenik govori u korist tonskoj interpretaciji za govor mlađih govornika, a u korist netonskoj interpretaciji za govor starijih govornika.

3. Samoglasnik na kojem stoji drugi tonski vrhunac ponaša se kao samoglasnici u nenaglašenom slogu, dakle stapa se s drugim samoglasnicima i izgovara se drukčije nego u naglašenom slogu, i to ne samo kad je silina na prvom (*bógat*,

bôjəl, bôl̩l̩, čôv̩k̩, g̩m̩l̩, kl̩č̩ə̀l̩, m̩úč̩ə̀l̩, m̩f̩z̩l̩, p̩f̩d̩l̩, t̩r̩p̩l̩, vr̩s̩ə̀l̩, v̩əz̩ə̀l̩, ɨsk̩i̩p̩l̩.) nego čak i kad je silina na drugom slogu, dakle kad se javlja oksitoneza (*ôp̩ə̀l̩, ut̩p̩ə̀l̩*, N jd. *F̩r̩k̩y̩* ‘Ferko’). Dakle, taj samoglasnik može biti fonetski naglašen, ali ostaje fonološki nenaglašen i ponaša se kao takav. Ovaj čimbenik jako govori u prilog tomu da je u svim ostvarajima dugouzlaznog naglasaka fonološki naglašen prvi tonski vrhunac, što jako govori u prilog tonskoj interpretaciji.⁸⁷

4. Povučeni naglasak, makar djelomice povučeni naglasak s dva iktusa, češći je u govoru nego nepovučeni naglasak, a govornici „čuju” povučeni naglasak čak i kad izgovaraju nepovučeni naglasak. To jako govori u prilog tonskoj interpretaciji.

Sve u svemu, već u govoru starijih govornika postoji čimbenik (br. 3) koji jako govori u prilog tonskoj interpretaciji, a u govoru mlađih govornika njemu se pridružuje još jedan čimbenik (br. 2). Težina ostalih čimbenika uvelike ovisi o tome koliko dubinski želimo analizirati tuškanski naglasni sustav. Smatramo, kao što smatra August Kovačec za govor Donjeg Jesenja, i to na osnovi istih argumenata kojima smo dodali još neke, da je za govor Tuškana najbolje analizirati dugouzlazni naglasak kao poseban tonem te naglasni sustav kao tronaglasni.

Sinkronijski, dugouzlazni je naglasak naglasak s dvama tonskim vrhuncima, od kojih prvi stoji na prvoj mori naglašenog vokala, a drugi na jedinoj mori prvog sljedećeg vokala kod starijih, a na jedinoj mori posljednjeg vokala u riječi kod mlađih govornika. Tako sintagma *pital je* ima tonsku konturu HL H L kod starijih, a HL L H kod mlađih govornika. Ta silazno-uzlazna tonska kontura može postati uzlaznom tako da sintagma *pital je* ima tonsku konturu MM H L kod starijih, a MM H H kod mlađih govornika. Prvi slog iza drugog vrhunca kod starijih govornika može biti i silazan (HL H F ili MM H F), a prvi slog prije drugog vrhunca kod mlađih govornika može biti i uzlazan (HL R H ili MM R H). Relativna silina dvaju slogova odnosno položaj iktusa na prvom odnosno drugom tonskom vrhuncu mnogo varira.

Dakle, postoje dva jednosložna naglasaka, s jednim tonskim vrhuncem (kratki i dugi), i jedan dvosložan naglasak, s dvama tonskim vrhuncima (dugi). Činjenica

⁸⁷ To je jedan čimbenik na temelju kojih je Kovačec (1989: 21–23) odlučio ono što se tradicionalno smatra slijedom prednaglasne dužine i kratkosilaznog naglasaka u govoru Donjeg Jesenja reinterpretirati kao poseban tonem, vidi osobito primjer *živat* (tradicionalno bilježenje *živât*) gdje se vidi zamjena *o > a* u fonološki nenaglašenom slogu.

da su potrebna dva sloga, jedan dugi i jedan kratki, da bi se ostvarila tonska kontura HL H sinkronijski objašnjava zašto je dvosložni naglasak uvijek dug i zašto ne može stajati na posljednjem slogu u riječi.

Ako kratkosilazni i dugosilazni naglasak analiziramo kao naglasak s jednim tonskim vrhuncem, a dugouzlazni naglasak kao naglasak s dvama tonskim vrhuncima, govor Tuškana i drugi prigorski govori ozaljškog tipa imali bi naglasni sustav jedinstven među hrvatskim govorima. To bi bili jedini hrvatski govori u kojima bi se tonska opreka sastojala isključivo od opreke naglasaka s jednim tonskim vrhuncem i naglasaka s dvama tonskim vrhuncima.⁸⁸

5. Ogled govora

Ovdje se nalazi transkripcija nekih od zanimljivijih razgovora snimljenih tijekom našeg istraživanja. Transkripcija je fonetska i pokušava što vjernije zabilježiti stvarni izgovor.

U razgovorima sudjeluju četiri govornika. Govornik br. 1 (rođ. 1935. g.) i govornik br. 3 (rođ. 1934. g.) starije su žene, govornik br. 2 (rođ. 1955. g.) sredovječni je muškarac, sve govornici tuškanskog govora, a govornik br. 4 (rođ. 1958. g.) sredovječna je žena, govornica karlovačkog govora. Zbog toga govornik br. 3, koji razgovara s govornikom br. 4, povremeno upotrebljava neke standardne riječi i oblike, no većina je govora pravi tuškanski.

Rad u vinogradu

G1: Săt se ję išło... rěʒat. Rěʒaļi sų múži, rěʒaļę sų i žęnë kîę su znăļę, a kę nîstŕ, tę sų rōđę⁸⁹ brăļę. Ōnda kat sę r^uōđę pōbrăļo, ōnda sę ję štĭļt^N vezăļo. Bęķuvicę⁹⁰

⁸⁸ U govoru Donjeg Jesenja, za koji je postojanje naglasaka s dvama tonskim vrhuncima prvo predloženo, tonska se opreka ne sastoji isključivo od te opreke. Naime, uz naglasak s dvama tonskim vrhuncima (tradicionalno slijed prednaglasne dužine i kratkosilaznog naglasaka), postoje i uzlazni naglasak s jednim tonskim vrhuncem (tradicionalno akut) i silazni naglasak s jednim tonskim vrhuncem (tradicionalno cirkumfleks). Kovačec također opreku tih naglasaka prema tradicionalnom kratkosilaznom naglasku ne interpretira kao opreku po kvantiteti, nego kao opreku po tonu između neravnomyjernih (tradicionalni dugi) i ravnomyjernih naglasaka (tradicionalni kratki), vidi Kovačec 1989: 18–19.

⁸⁹ Odrezane grane vinove loze.

⁹⁰ Vrsta vrbe.

su se ubreživaše, tak, velike šibice, tanke, i s tem se to vezalo. Tise. Znas, jez dok je ni bil... oci ni pustili, dok je sulu bilo. E, onda pose... se je kopalo... istu dok ni oci pustili. Onda kat se je kopalo, onda je bitu dok se je istu prasi. Ali je ved dotle pustili i oci, vec su mladice bile velike. Da. Onda se je moralo oprasiti, tak pag da se je isto bre spreca, dok ni u cvet doli, dok ni cvalo gr^uode.

G2: Da, i to je bila kompanija, to, po dvajset ji je to i kopalo i prasio...

G1: Da, to je dvajset bilo. Jaj!

G2: Da, i pevaju i sve.

G1: To je cela svadva bila. Jelu se je u jutro, u deset vur se je jelo. Onda pose u poldan se je jelo. Kat se kopalo. A kat se je prasio, onda je i popoldan bila juzina. Jelu se je oku cetete vure pete. I vecera.

G2: I pesma.

G1: I pesma do zore.

G2: I onda kod je dnog kad su kopali onda ajde drugimu

G1: Onda pag drugimu. A sat! Bome nam je bitu lep. Nengi je bitu tdu kupati, nengi je bitu... me fku... bitu je usakak. Znas. Onda kat se je to oprasio, onda se je izvezivalo... s prejum, i z rafijum⁹¹, i ...

G2: Da, ki je kaj imal.

G1: Ki je kaj imal s te^N je vezal. I, onda se je spreca.

G2: Sa galicim i vupnim.

G1: I z nizam drugim, z nikakovim praparati, niz dru... i tri puti se je spreca, i kakovu lepu gr^uode bitu!

G2: Da, i nije, ovaj, se pokvari...

G1: Ni pokvaritu se ni!

G2: Da, da.

G1: Da. Sve. A sat st^uo puti sprecaj i du kraj krajla nish ni.

⁹¹ Vrsta plastične uzice.

G2: I nΛ jěššən ję bīla bērba.

G1: I ǫndə sę /j/ę tāk trī pūtj šprīcΛtj, a i iskàšàłø⁹² sę ję, da nī trāvā rāslā pǫ nūtrj. Tǫ sę tāk kǫšjłø əl nī trāvā ūstāłā f tǫštj nęk smj ję nęsīlj dǫm^uǫf i krävę ranīlj.

G2: Dä, i zäpęrkj sų sę tǫgalj.

G1: I zäpęrkę ǫbīrΛlj... Dä, tǫ ję izΛ sākjǫ ūnēgǫ līstǫ rāslā zäpęrək. Znāš, tǫ ję mladīca rāslā. Ę, sāt ję tǫ mladīcų bīłj tręba ǫtkīnΛtj. I ūbīrΛtj sę ję, dǫlj ję pāñā.

G2: Dä.

G1: Tǫ sę ję ǫdbīrΛtj ǫno sītno, tǫg da nī gǫrjčkǫj rāslǫ.

G2: Sītņę mladīcę tǫgalę i bācałǫ sę /j/ę tǫ, tǫ sę znāłǫ ję ǫstāvījtj pǫ tǫsų.

G1: Tāk smǫ ǫbīrǫlj. Dä. I kǫšīlj, kǫj vęljn, trāvū. Trī pūt sę ję tāk špāgǫm izvęžīvāłǫ. Ę, ǫndΛ, pǫ Pętrǫvų... pęř Pętrųf sę nī išłj štūcǫt⁹³, nęk pų Pętrǫvų. ǪndΛ kΛt sę pǫ Pętrǫvų ǫštūcałǫ, i pųšprīcΛtj sę ję, i vīšę gǫtǫvǫ, vīšę nī šprīcΛnā bīłj.

G2: Ę dä, i ǫnda sə nę... a ję sę, znāłǫ sę ję i sūmpųrījtj, ǫvǫj.

G1: Dä. Nękj jęstj, nęk... tǫ ję mǫłj bīłj. Nękj nīsų. Tǫ mǫł bīłj sūmpųręñā. Nękj sų sǫmų nā pāñ ūǫglj ūnēgΛ sųmpǫra, jlj dǫlj pǫt pāñ, nękj sų pų līstj... pǫšjñālj.

G2: Dä, tǫ ję pǫřtjv pępęłņjčę. Dä, dä, pǫřtjv pļęsnjvǫčę ję sūmpǫr.

G1: Dä, tāk. I ū v'ęljīkj mǫšj, vęč ję gr^uǫđę męcΛłø⁹⁴, vęč sę ję pębīrΛłǫ. Pļęmęnka, ǫnǫ ję vęč sę pębīrΛłΛ, ǫndΛ ǫnǫ kǫj ję jmǫłǫ ǫnǫ rīzłΛstų⁹⁵ līšę, ǫnų sę pębīrΛłǫ. A kǫkǫvų sų jmǫlj Cęřęnīcī jǫ znām dǫbrǫ, jǫ sǫm cǫrjca bīłΛ Λł sΛm tǫ zapǫmętjłǫ dΛ ję Jęřkǫ svǫkǫ lętǫ k nǫm dǫhǫjǫł pǫ vǫžų⁹⁶... jmał ję čǫnų j b'ęłtj.

G2: Ǫn ję vǫłda jmǫł ūnēga pǫřtugīscā jlj nękaj.

⁹² Čistiti vinograd od trave..

⁹³ Podrezivati, skraćivati izdanke.

⁹⁴ Omekšati, sazrijeti.

⁹⁵ Crvenkasto.

⁹⁶ Mala bačva za vino.

G1: Něj kaj je tō biłu, kΛd za Viēļiku māšū⁹⁷ vēc je biłu m^uōštā. Vēc je ūn k nām mōštā donēsΛ, zātō kaj smō mu... vōžicū mu je ōtēdz dāļ. ŌndΛ je vū tō ōn tō īmāļ, vū tī v^uōžicī. I m^uōšta je donēsΛ. Sāt višē nēma ništa.

Knjiga o zavičajū

G1: ...is Kamāņa. Tō je nī Jāncīd dāļ, ōwaj kaj je...

G2: Dā, kaj jā biļ...

G1: Kaj je biļ v Ōzļū. Jā s^oN sē gΛ tāk... nī mi niš krīv, nīt mi niš dūžan nī, āļ sam jā tū knīgu prečītΛΛ. Tō je knīgΛ ō zāvīcajo, ōtkūt je ūn puṭēkaļ, ūt kēga puṭēklā, ōtkūt. Jā saņ ga tāk špōtōļā dāļ znāž gīdō⁹⁸. Cēļi ūnu gōrij: Rašīē, Ōzaļ, Tīk, Zōrkovac, Lēkušē, ōvū brājskū kaj spāda puḍ Ōzāl, za svē je znāļ, sāmō za Jūru Jāncīcēvijō nī znāļ da nēgūvēga ōca ōtac!

G2: A dā je nēgūvēgΛ... ōtūda ōtac?

G1: Dā, dā je ōn ōtūt puṭēkaļ, ī dā sū ōtūdō nēgvī rōdītō... nēgūf ōtēdz biļ, i tī, stārī dēdΛ ī bākā. Ūn tō nī znāļ. Jōj, rēko da mēnī nēga sastātī jā bī nēmū puṭēdī⁹⁹ ū cētri ōcī, kaj nēga stīd biļu rēcī, ūn je znāļ za Kāto Gātaričēvū dē je rōḍēnΛ, kā je v Lēkušē, i za Bāro Krāšīckū kā, dē je rōḍēna, i kŭlkū stāra, a za svōjē, ōt ki je ōtpēļ, za svōjē nī znāļ kŭļīkū sū stārī i dē sū. Dā. Ōndō kat je biļā māša¹⁰⁰ ōvū lēto, a dō/j¹⁰¹ je tū māšū plātīļ, za ōbīteļ Jāncīc? Ōnda sū biļī sī pri māšī, ī ūn je dōšāļ. Rēko kaj gΛ nī srām, sāt je tū dōšōļ, a nī znāļ, rēko, ōtkūt mu je ōtac puṭēkaļ. Dā. Aļ niš nī... a zā vē je svē znāļ, za Kātū tū Gātaričckū, tā buḍē sāt nēgdī navīšīļō st^uō gōdīn. Zā nū je znāļ ūt kāt sē narōdīΛ ī dē ī čījΛ je biļā ī kaj ī kŭlkū dicē īma ī vsē, a za svōjē nī znāļ, kī bī biļī ū īstōrijī, kŭļīkū jī je biļū. Āļī nī znāļ.

⁹⁷ Velika Gospa.

⁹⁸ Ružno.

⁹⁹ Reči.

¹⁰⁰ Misa.

¹⁰¹ Tko.

Rodbinske veze

G3: Jēs̄i znāḷa kāj si mójji jēs̄u s tvujēm, jēs̄i, jē tī tō dōj káda oĵjāsni? Tō jā pu nućā¹⁰² mīslim. Dā smō... puĵōñe¹⁰³ tvē svekivē mātī jē mójje cūre nōsila na křst, Cěnikū i Frāncū, a mēne nī, mēni jē kumā...

G4: [Sěstre vaše?]

G3: Dā, oṽvū, ūt tē, Bāričinū mātēr, tō mi jē sēstrō srēdnā. A Jivē Tuškānā mātī, tō jē nājstārijā. Onā jē dvājstōsmō gōdīšte... bīla Cěnika sē zvāḷa. Jēl bīla jōž žīva kət si tī dōšla? Ā, i oṽvū, kaj nē, znāš, z nū^N sē sēćaš, ona jē tridīsētū gōdīšte, a jā sa^N trišćetū. I onda tō jē bīla kumā Jāna i kūm Jākup... sū bīlī tēm cāram m^uojim kūmī křsnj. A nē zna^N kag da nīsū mēni, jā, jā tō ne, nēcū rēcī, nē znēm, jā tō nē znēm. Mēni jē bīlō māterina sēstrā, kō jē dōlī pri svētī Eljēni, pri Zōrkuvcu, pōmrlē sū, sē sū tētē, nīkigō nī, cūre sū nūvū ģstō žīe, tāk več nīkam ne mōgu kāj ni jā.

Literatura:

- ANDERSEN, HENNING. 1999. The Western South Slavic Contrast Sn. *sah-ni-ti* // *SC sah-nuti*. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 2. 47–62. doi.org/10.17161/SLS.1808.857.
- BOŽIĆ, HRVOJKA; MARINKOVIĆ, MARINA. Govori karlovačkog područja. Karlovac. <http://kagovori.gmk.hr/> (pristupljeno 16. srpnja 2019.).
- BRABEC, IVAN. 1966. Sjeveroistočni akavci. *Ljetopis JAZU* 71. 325–334.
- CELINIĆ, ANITA 2011. Gornjosutlanski dijalekt kakavskoga narječja u svjetlu fonologije. *HDZb* 17. 19–60.
- DUSPER IVANČIĆ, ĐURĐICA; BAŠIĆ, MARTINA. 2013. *Rječnik crikveničkoga govora*. Centar za kulturu *dr. Ivan Kostrenčić*. Crikvenica.
- FINKA, BOŽIDAR; ŠOJAT, ANTUN. 1973. Karlovački govor. *HDZb* 3. 77–150 (s kartama).
- GALIĆ, JOSIP; LISAC, JOSIP. 2017. Kajkavski govori u okolici Jastrebarskoga: Petrovina i Domagović. *HDZb* 21. 129–145. doi.org/10.21857/mjrl3uw229.
- GUDEK, VEDRANA. 2013. *Opis govora Gornje Konjščine*. Diplomski rad. Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 145 str.
- IVIĆ, PAVLE 1968. Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbor-*

¹⁰² Noćima.

¹⁰³ Pokojni.

nik za filologiju i lingvistiku XI. 57–69 (s kartama).

JURGEČ, PETER. 2007. Acoustic analysis of tones in contemporary standard Slovene: Preliminary findings. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 6. 196–207. doi.org/10.17161/SLS.1808.4418.

KAPOVIĆ, MATE. 2011a. The accentuation of i-verbs in Croatian dialects. *Studies in Slavic and General Linguistics* 37. 109–233.

KAPOVIĆ, MATE. 2011b. Historical development of adjective accentuation in Croatian (suffixless, *-*bnb* and *-*bkč* adjectives). *Baltistica* VII. 103–128, 339–448. doi.org/10.15388/baltistica.0.7.2129.

KAPOVIĆ, MATE. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Matica hrvatska. Zagreb.

KAPOVIĆ, MATE. 2020. *Uvod u fonologiju*. Matica hrvatska. Zagreb (u tisku).

KOVAČEĆ, AUGUST. 1989. Četverotonski prozodijski sustav nekih kajkavskih govora. *Govor* 6/2. 13–27.

LONČARIĆ, MIJO. 1996. *Kajkavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.

MARINKOVIĆ, MARINA. 2018. *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara*. Hrvatska sveučilišna naklada – Ogranak Matice hrvatske u Delnicama. Zagreb.

PERUŠIĆ, MARINKO. 1993. *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*. Radio Karlovac. Karlovac.

ROŽIĆ, VATROSLAV. 1893/1894. Kajkavački dijalekat u Prigorju. *Rad JAZU* 115. 68–136 (I); 116. 113–174 (II); 118. 55–115 (III).

ŠOJAT, ANTUN. 1982. Turopoljski govori. *HDZb* 6. 317–493.

TEŽAK, STJEPKO. 1981a. Dokle je kaj prodro na čakavsko područje? *HDZb* 5. 169–202.

TEŽAK, STJEPKO. 1981b. Ozaljski govor. *HDZb* 5. 203–428 (s kartama).

TEŽAK, STJEPKO. 1982. Akcenatski odnosi u luku rijeke Kupe i u podžumberačkom kraju. *HDZb* 6. 293–316.

TEŽAK, STJEPKO. 1997. Međunarječna prožimanja u kajkavsko-čakavskim ikavsko-ekavskim govorima. *HDZb* 10. 203–208.

VERMEER, WILLEM. 1983. The rise and fall of the Kajkavian vowel system. *Studies in Slavic and General Linguistics* 3. 439–477.

ZEČEVIĆ, VESNA. 1993. *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*. Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta. Zagreb.

Phonological Description of the Local Dialect of Tuškani

Abstract

The local dialect of Tuškani belongs to the Prigorski dialect of the Kajkavian dialect group. It is a representative of the group of local dialects spoken along the Kupa river, which forms a link between the unusual ikavian-ekavian local dialects similar to that of Ozalj and the more usual ekavian local dialects similar to that of Prodindol. The local dialect of Tuškani differs from that of Ozalj mainly in the reflex of the Common Slavic vowel jat: ekavian in Tuškani, ikavian-ekavian in Ozalj. In other aspects these two local dialects are so similar that they undoubtedly share a common origin: as the local dialect of Tuškani is certainly a true Kajkavian dialect, although a peripheral one and with some transitional features, the local dialect of Ozalj must also be an originally Kajkavian dialect rather than being a kajkavized Čakavian local dialect. The majority of features the two local dialects share are typically Kajkavian. The vowel system of the Tuškani local dialect is analyzed in detail. It is shown that it developed in a typically Kajkavian fashion (two *e*-like vowels, vowel rectangle rather than a vowel triangle, transformation of quantity contrasts into quality contrasts, fronting of *o* and *u*, vowel reduction) from a typical Kajkavian starting point. The only exception to this statement is the absence of the typical Kajkavian merger of schwa and jat: schwa has instead relatively recently and incompletely merged with *a*. The consonant system of the Tuškani local dialect is examined in comparatively less detail. Here the local dialect of Tuškani combines typical Kajkavian characteristics (Common Slavic *dj > j, word-final devoicing, depalatalization of *l*, palatalization of *l*) with features untypical of Kajkavian in general, but still relatively widespread in the Prigorski dialect (preservation of the contrast between *č* and *ć*, consistent second iotation, presence of *ś* and *ź*, *v* which is sometimes a sonorant). The prosody of the Tuškani local dialect is again examined in detail as it is extremely interesting from both the diachronic and the synchronic viewpoints. It is shown that the local dialect of Tuškani is a true Kajkavian dialect according to the prosodic criteria and that the same is true of some, but not necessarily of all, varieties of the local dialect of Ozalj. Both local dialects consistently show the neocircumflex and the neoacute lengthenings in most categories where it is present in the Kajkavian dialect group, and the exceptions can in most cases be explained as a result of a later loss of these lengthenings rather than their absence from the very beginning. It is also shown that the long rising accent of Tuškani and Ozalj is not as similar to the Štokavian one as Stjepko Težak claimed. Rather than normally being pronounced as a one-peak rising accent, it is normally pronounced as a two-peak falling-rising accent. Moreover, oxytonesis is facultatively preserved in Tuškani, leading to a lengthy discussion on how the long rising accent ought to be analysed phonologically. It is concluded that despite oxytonesis still being facultatively preserved, the long rising accent is best analyzed as a separate toneme. Thus the local dialect of Tuškani is found to be the only Croatian

dialect discovered so far in which the contrast between the falling and the rising accent is primarily realized as a contrast between a one-peak and a two-peak accent.

Ključne riječi: kajkavsko narječje, prigorski dijalekt, Tuškani, Ozalj, naglasak

Keywords: phonology, Kajkavian dialect group, Prigorje dialect, Tuškani, Ozalj, accent